

אמונת עתיד

"אמונת — זה סדר זרעים"

(שבת לא ע"א)

"שמאמין בחי העולמים וזרע"

(מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 78

אב — אלול תשס"ח

מכון התורה והארץ * כפר דרום — אשקלון

עורך:

הרב גבריאל קדוש

מערכת:

הרב יהודה הלוי עמיחי

הרב יואל פרידמן

בהוצאת מכון התורה והארץ

רח' דוד ברגר אשקלון

טל': 08-6847325, פקס' 08-6847055

Mahon@inter.net.il

www.toraland.org.il

דמי מנוי לשנה - חינם

הוצאות משלוח - 36 שקל לשנה

יוצא לאור בסיוע משרד המדע,

התרבות והספורט - מינהל התרבות,

המחלקה למכוני מחקר תורניים

©

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 D - 4262

סדר ועימוד

א"א 077-3535047

דפוס האוזר בע"מ

גבעתיים

תוכן

מאמר מערכת

- הקרן הישראלית נדיבי ארץ ואוצר הארץ, תשובת האומה
וארצה הרב גבריאל קדוש 5

שביעית

- שמיטת כספים מהפכה חברתית לאומית יהודית
הרב יגאל קמינצקי 8
- משמעויות תקנת פרוזבול הרב אברהם סוחובולסקי 14
- יצוא אתרוגים בשנת השמיטה הרב יעקב אפשטיין 25
- הידור באתרוג שגדל בשמיטה הרב אברהם סוחובולסקי 31

כלאי הכרם

- חשש כלאי הכרם בענבי נכרי הרב יהודה הלוי עמיחי 37

הקהל

- אכילת מעשרות בירושלים, לימוד תורה ומעמד הקהל
הרב יהודה זולדן 43

ארץ ישראל

- הגולן ועבר הירדן חלק מארץ ישראל הרב יעקב אפשטיין 56

פסקי הלכות

- דיני שביעית בשנה השמינית 69
- נוסח פרוזבול (נדיבי ארץ) 72

רשימת המשתתפים

הרב יעקב אפשטיין	מכון התורה והארץ
הרב יהודה זולדן	מכון לב, מדרשה לבנות אונ' בר-אילן
הרב אברהם סוחובולסקי	מכון התורה והארץ
הרב יהודה הלוי עמיחי	מכון התורה והארץ
הרב גבריאל קדוש	מכון התורה והארץ, רב הישוב שומריה
הרב יגאל קמינצקי	ראש מכון התורה והארץ

מאמר מערכת

הקרן הישראלית-נדיבי ארץ ואוצר הארץ: תשובת האומה וארצה

לקראת סיומה של שנת שמיטת הארץ, בה אנו מצווים על שמיטת כספים, נתבונן בשתי מצוות אלו המחוברות בין עם לארץ.

השאיפה לקיומן של מצוות התלויות בארץ, למרות תוקפן ההלכתי כמצוות דרבנן או כזכר למצוות התלויות בארץ, גורמת לשיבת תוקפן האידיאלי של מצוות אלו והשבת מעמדן הראוי להם. שאיפה זו מחזקת בנו את הרצון לקיים מצוות אלו בצורה היותר מהודרת.

הרב קוק זצ"ל באורות התחיה ופ"ה) כתב כך:

"כָּשֶׁם שֶׁהַמִּצְוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת בְּכָלֵן בְּכָל מְלֻאֵיהֶן הָלְכוּ עִמָּנוּ בְּגוֹלָה וְשָׁמְרוּ לָנוּ בָּהּ אֶת לֵחַ חַיֵּינוּ וְאֶת חוֹתֵם רוּחֵנוּ עַל-פִּי עֲצֻמוֹתֵנוּ הַפְּנִימִית, הִבִּיאוּ אוֹתָנוּ לְאֵלָה יְמֵי הַתְּחִלָּה תְּקוּפַת הַהֶאֱרָה לְחַיִּים שֶׁל חֶפֶץ תְּחִיַּת הָאָמָה בְּאַרְצָנוּ, כֵּן יִבִּיאוּ אוֹתָנוּ הַמִּצְוֹת הַתְּלוּיֹת בְּאַרֶץ לִידֵי רוּמָמוֹת הַחַיִּים שְׁעַל-פִּי צוּרָתָם הַשְּׁלֵמָה הֵן נִקְבְּעוּ.

"וְכָל אֲשֶׁר נוֹסִיף לְהַתְּבַוֵּן בְּמַהוּתָן שֶׁל הַמִּצְוֹת הַתְּלוּיֹת בְּאַרֶץ כָּלֵן וְנִרְאָה כְּמָה רְחוּקוֹת הֵן מֵאֵתָנוּ, כְּמָה חַיֵּינוּ צְרִיכִים לְהִיּוֹת בְּתִנְאִים יוֹתֵר בְּרִיאִים וְחֻזְקִים עַד שֶׁיִּהְיוּ אֵלֵי הַמִּצְוֹת מְתַקְיָמוֹת בָּהֶם, כֵּן יִגְדֵּל בָּנוּ הַחֶשֶׁק לְקִים בְּאַהֲבָה וּבִיקָר אֶת אוֹתוֹ הַחֶלֶק שְׁאֵנוּ יְכוּלִים לְקִיְמוֹ

בְּתוֹר זָכַר לְדָבָר, זָכַר קֹדֶשׁ, זָכְרוֹן לַחַיִּים שְׁלֵמִים שְׁיָבוֹאוּ לָנוּ בְּבוֹא
תְּשׁוּעָה שְׁלֵמָה לְעַמָּנוּ עַל אֲדַמְתָּנוּ לַתְּשׁוּעָה עוֹלָמִים, וְאַשֶּׁר בְּקִיָּמָנוּ
אוֹתָן עֲכָשׂוּ הִנֵּנוּ מַעֲשִׂיִּים אֵת נִשְׁמַת אֲמַתָּנוּ בְּאוֹתָהּ אֵשׁ הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר
תִּהְיֶה לְשִׁלְהֶבֶת הַקֹּדֶשׁ מִלֵּאֵת הַחַיִּים לְעַת חַיָּה.

ב"ה זכינו במכון התורה והארץ בשנת שמיטה זו לשני מפעלים לאומיים
משמעותיים בדרך לחזונו של הרב קוק זצ"ל "זָכְרוֹן לַחַיִּים שְׁלֵמִים שְׁיָבוֹאוּ לָנוּ
בְּבוֹא תְּשׁוּעָה שְׁלֵמָה לְעַמָּנוּ עַל אֲדַמְתָּנוּ לַתְּשׁוּעָה עוֹלָמִים".

המזים של **אוצר ארץ** אשר מספק פירות וירקות באופן המהודר ביותר במצבנו
היום, העמיד את מצוות השמיטה בסדר היום הציבורי שלנו כמצווה כלל ישראלית
אשר שואפת לגדל ולרומם את מצוות התלויות בארץ ולהתמודד עימם במציאות של
דורנו.

המזים השני הוא הקרן הישראלית – נדיבי ארץ אשר שואפת לאפשר גם את
קיומה של מצוות שמיטת כספים באופן היותר ציבורי והיותר מהודר, כך שמצוות
שמיטת כספים תבטא את הערך העליון של ערבות הדדית ובמיוחד באופן הציבורי.
ב"ה מתוך ימי תהייה וחיפוש דרך נתן לנו הקב"ה את הזכות לרומם את תשובת
העם והארץ. קריאתו הגדולה של הרב קוק, התשובה והשלום מקבלת משמעות
מיוחדת לאור שני מפעלים אלו:

"אחים יקרים הכואבים את כאב עמנו, וחשים בכל מלוא נשמתם את
הריסותיו ואת צרותיו ועלבונותיו הנוראים, היודעים ברור ששום
רפואה ושום הקלה של המצב המחריד של הכלל כולו, לא תתכן
שתבא זולת על ידי השיבה אל ערש ילדותנו, אל ארץ הקדושה,
לבנותה ולהבנות בה.

"הגיע הזמן שנבוא לידי המסקנה של כל סיבוכי המחשבות שלנו,
לידי ההכרה שסוף כל סוף הראשית והאחרית של מפעלנו הכללי,
הטעון כל כך מרץ, כל כך כשרון וכל כך הקרבה עצמית הנדרשת
מכולנו, כל אלה הנם נעוצים ומדובקים עם המפתח הגדול של
הגאולה, שהיא התשובה... והתשובה החיה שהיא נובעת לא
מנפשות בודדות מרוסקות, אלא מתוך אוצר הנשמה של הכלל כולו,
כנסת ישראל המאחדת בקרבה את כל אבריה הרבים והשונים...
הקשיבו נא, אחים יקרים, ושימו את מפתח הזהב הזה, מפתח של
הגאולה האמיתית "התשובה" על לבבכם. ושנת גאולה וישועה, שנת

שלום ואהבת אחים נאמנה עלינו, תבוא במהרה בימינו, אמן". (היסוד,
גליון ק"ד, ח' תשרי תרצ"ה)
נתפלל כולנו שעוד לפני שנת השמיטה הבאה נזכה לקיים את מצוותיה של תורה
ומצוות התלויות בארץ מן התורה באופן היותר שלם.

פותחים את החוברת בשאלות ותשובות בעניין שמיטת כספים באמצעות קרן
נדיבי ארץ מהרב יגאל קמינצקי. הרב סוחובולסקי במאמרו עומד על גישות שונות
ביחס לתקנת הפרוזבול. שאלת יצוא האתרוגים נדונה במאמרו של הרב אפשטיין,
ובהידורו של אתרוג שגדל בשנת השמיטה עוסק הרב סוחובולסקי. לקראת מעמד
הקהל, בסיום שנת השמיטה, מבאר לנו הרב יהודה זולדן את הקשר בין העליה לרגל
אכילת מעשר שני ולימוד התורה בהקהל. ממשיכים אנו לעסוק בסוגיית הגבולות
והפעם במעמדן של הגולן ועבר הירדן במאמרו של הרב אפשטיין. חותמים אנו בפסקי
הלכות הנוגעות למעבר בין השנה השביעית לשמינית.

ברכת כתיבה וחתימה טובה
לתשובת העם והארץ

מערכת "אמונת עתיד"

הרב יגאל קמינצקי

שמיטת כספים – מהפכה חברתית לאומית יהודית

ש. שמעתי על המבצע החדש: "שמיטת כספים" עם "נדיבי ארץ", הקרן הישראלית לשמיטת כספים. מה יש לחדש במצוה זו בימינו?

ת. ברצוננו להחזיר עטרה של מצווה זו ליושנה, ומעבר לעצם חשיבות קיום מצות "שמיטת כספים" הנוהגת כיום מדרבנן, אנו מאמינים שאם נעבוד ברצינות ובמסירות, נוכל מתוך קיומה של מצוה זו לפתוח פתח למהלך חברתי, כלכלי, כלל ארצי שיאפשר למשפחות רבות מאוד במדינה שנקלעו למצוקה כלכלית, שקעו בחובות כבדים והפכו להיות "עבדים" ללווים בבחינת "עבד לוה לאיש מלווה", לצאת ממצוקותיהן. שנת השמיטה הינה הזדמנות מיוחדת לממש את הערבות ההדדית ואת האידיל הנפלא הזו.

ש. האם הרב בטוח שמדובר במצווה השייכת לימינו והרי בקושי שמענו עליה, וודאי שלא ראינו מי שמקיים מצוה זו הלכה למעשה!

ת. בדיוק על הא קא בכינן, על זה אנו מצירים ודואבים. על שמיטת קרקעות, הנוגעת כיום לצבור יחסית קטן של חקלאים [כ- 1.8% מכלל האוכלוסיה], נשברו אלפי קולמוסין ונעו וזעו אמות הסיפים ואילו אל מול מצווה זו של שמיטת כספים, הנוגעת למאות אלפים, הנמצאים במצוקה קשה וכורעים תחת נטל החובות, אנו נאלמים דום ומחשים.

ש. מדוע לחדש מצוה שהלל הזקן ראה לנכון לבטלה בעזרת "פרוזבול", האם אתם גדולים וצדיקים יותר מהלל הזקן, או אולי מכירים את המציאות טוב ממנו?

ת. אדרבה הלל הזקן בעצמו תיקן את התקנה, כדי ליישם את רצון התורה שאנשים ילוו אלו לאלו. ברור לנו כמו שהיה ברור להלל, שרצון התורה הוא שההלוואות תשמטנה בסוף השביעית לטובת צבור הנזקקים. תקנת ה"פרוזבול" של

הלל נבעה מאילוץ, בשל אנשים שהפסיקו להלוות מתוך חשש לעתיד הלוואתם, דבר שהתורה כבר חששה והזהירה מפניו: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו" (דברים טו) וכך במקום ששמיטת כספים תסייע לנזקקים, היא הכבידה עליהם ומנעה מהם הלוואות, כשעפ"י התורה, הלוואה ליהודי כדי לסייע בידו לעמוד על הרגליים לפני שהוא נופל, זו מצוות הצדקה היותר נעלית.

יחד עם זאת החובה המוטלת עלינו היא להתקדם להשתפר ולהשתכלל בכל תחום ובכל מצוה. תפקידנו הוא לתקן עולם במלכות שדי, להשתדל לקיים את הרצון האלוהי בצורתו השלמה, כולל מצוה זו. יש לציין שקיום מצות שמיטת כספים בזמן הזה, אינה "המצאה" שלנו וכבר כתב על כך ר' יהונתן אייבשיץ: "מהראוי והיפה לנו לשמור שמיטת כספים בזמן הזה" ("אורים ותומים" ס"ז א'). וכן כתב ה"בן איש חי":

"יש נוהגים להלוות לחבר סך, מה שעליו לא יחול הפרוזבול וכך הלווה ישמח במעות אלו והמלווה ישמח במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל. (פרשת כי תבוא א').

אני בטוח שאם נצליח בע"ה בדרכנו, הלל הזקן ישמח בשמים ויתענג על כך, ואפילו יאמר לנו "ישר כוח" גדול על שהצלחנו ליישם את מגמתו.

ש. הרב ודאי יודע שכללי המסחר וה"שוק" נשתנו לבלי הכר מתקופת חז"ל ועד לימינו, כמו למשל שמרבית ההלוואות הקיימות היום בשוק הינן עסקיות. האם לאור זה, שמיטת כספים רלוונטית עדיין לימינו?

ת. גם אם הפרקטיקה השתנתה, העקרונות ההלכתיים, המוסריים, הערכיים נשארו תקפים. יתירה מכך במציאות שלנו שהפערים החברתיים בחברה הישראלית כל כך גדולים, אנו נזקקים להם ביתר תוקף ועוז.

ש. אולי הרב יכול להסביר לי כיצד השיטה של "נדיבי ארץ" אמורה לפעול.

ת. כידוע הלל תקן פרוזבול שעניינו העברת החובות לבין הדין, עליהם לא חלה חובת שמיטת כספים. המצטרף לקרן "נדיבי ארץ" חותם על פרוזבול בו הוא מקנה את חובותיו לבית דין גדול [בראשות הרבנים הגאונים יעקב אריאל, דב ליאור, זלמן נחמיה גולדברג, יהודה הלוי עמיחי ושמואל אליהו שליט"א] פרט להלוואה אחת אותה הוא נותן לקרן "נדיבי ארץ", ומתנה שהלוואה זו תשמש.

ש. למי אמורים לתת הלוואה זו?

ת. למספר אנשים נאמנים שקרן "נדיבי ארץ" מינתה והם יעבירו את הכספים ליעדם.

ש. האם אותם אנשים שהקרה מינתה, הם נזקקים בעצמם?

ת. לאו דווקא,

ש. א"כ איזו מין הלוואות לנזקקים היא זו, ואיזו שמיטת כספים יש בזה?

ת. עפ"י ההלכה, שמיטת כספים חלה על כל הלוואה וע"כ היא חלה גם במקרה זה.

ש. האם אין כאן פתח להתנהלות בלתי מוסרית שגם הלוואות שניתנו לעשירים

וכן לבנקים, תישמטנה?!

ת. אכן בין השאר לצורך זה קיים פרוזבול. כמו כן עפ"י התורה, גם ללא פרוזבול, לווה שיכול להחזיר את חובו, חייב **מצידו** מבחינה מוסרית תורנית, לעשות כל מאמץ להחזיר את החוב, ושלא יתקיים בו "לווה רשע ולא ישלם". על הלווה העשיר להציע למלווה להחזיר את החוב ועל המלווה לומר ללווה: "משמט אני לך את החוב" כשעל העשיר לומר למלווה: "אעפ"כ אני משיב את חובי" ולהשיב את חובו. עיקר מגמת התורה בשמיטת כספים היא לשמט חובות של נזקקים שאין להם היכולת להשיב את החוב.

ש. מה בכוונתכם לעשות עם הלוואות אלו?

ת. ההלוואות תינתנה לחברי הוועדה הציבורית שנתמנתה ע"י הקרן ושמטרתיה הן, ניהול תקין של הקרן וחלוקת הכסף למשפחות שבאמת נזקקות לכך, תוך חשיבה שיקומית, עפ"י קריטריונים שהועדה תקבע.

ש. האמת שאני כבר די מבולבל, האם מדובר במצוות "שמיטת כספים", או

בצדקה?

ת. גם זה וגם זה. בבת אחת אתה יכול לזכות בשתי מצוות, שמיטת כספים וצדקה.

ש. לאחר שהבנתי את העיקרון עדיין לא ברור לי מדוע לתת את ההלוואה דרך קרן "נדיבי ארץ", ולא שכל אחד יתן בעצמו הלוואה לנזקק כל שהוא, לפני סיום שנת השמיטה וישמט חוב זה? דרך אגב, הרב בבית הכנסת שלנו מאד התלהב מהרעיון שלכם והציע לאור זאת לגבאים, לגייס כספים לטובת הגמ"ח של ביהכ"נ עפ"י דרככם, בטענה ש"עניי עירך קודמים", כך שלא ברור לי מדוע להעדיף את "נדיבי ארץ" על פני גמחי"ם אחרים המצויים בארץ למאות ואלפים?

ת. חשוב לנו לקיים את המצוה ברמה היותר שלמה. באופן המדובר, אנחנו לוקחים אחריות על כלל עם ישראל ודואגים למימושה של מצוה זו עפ"י המגמה האלוקית היותר פנימית והיותר מקיפה שבה. שנת שמיטה זו היא הזדמנות להעצים ולמנף את מצוות "שמיטת כספים" זו לעשייה חברתית לאומית, מתוך קריאה בשם ה', באופן שתכלול ותקיף צבור רחב ככל הניתן, גופים חברתיים, גופים כלכליים

כבנקים, משרד הרווחה, אגפי הרווחה בעיריות וכו' ותציב את התפישה החברתית האלוקית במרכז ההווה של מדינת ישראל, כשכל שבע שנים המדינה כולה ברמת הכלל והפרט, נערכת לשמיטת כספים ולחילוץ ושיקום אלפי משפחות ממצוקותיהן. הפעילות והניסיון הרב שהצטבר בארגון "פעמונים", מוכיח שהדבר ניתן לביצוע. אני חייב לציין שבשטח ישנה התעוררות גדולה מציבור רחב ומגוון, מימין ומשמאל, דתיים וחילוניים, גופים כלכליים וחברתיים ואנשים פרטיים. אני פונה בקריאה גדולה לכולנו לקחת אחריות על כלל ישראל, להביט על הדברים ב"גדלות" ולפעול יחד עם "נדיבי ארץ". ישנה אמנם דרך נוספת מקומית, נקודתית כפי שצינת, אך כל אחד מבין שהדרך הלאומית, המקיפה יותר והכוללת יותר, עדיפה.

ש. האם אתה יכול להרחיב מעט על התפישה החברתית האלוקית שצינת?

ת. תפישה התורה אינה תפישה סוציאליסטית. התורה אינה דורשת שוויוניות, זה בניגוד לטבע האדם. [ראו למשל את האידיאל של "עבוד כפי יכולתך קבל לפי צרכיך", ש"עבד" בשעתו ועם השנים הוא הולך ונשחק עד דק]. התורה מכירה בכך שלכל אדם יש את הכישרונות שלו, את היכולות שלו ואת כוחות החיים שלו ושאיפת התורה שכל אדם ימצא את מירב כוחותיו וכישרונותיו, לטובתו ולטובת החברה כולה.

ש. אם לטענתך תפישת התורה אינה סוציאליסטית ובמקביל היא מאפשרת לכל אחד להרוויח ככל יכולתו האם ניתן להסיק מכך שבעצם התורה דוגלת בשיטה הקפיטליסטית, שכל אחד עובד ומשתכר ללא חשבון וכך גם לה יש חלק בהרחבת הפערים בחברה?!

ת. ח"ו, אין בכוונת התורה לאמץ את התפישה הקפיטליסטית הקלאסית, להיפך, התורה יוצאת חוצץ כנגד הקפיטליזם הדורסני המתגלה היום בכל שחיתותו, המאליל את הכסף והחומרנות על חשבון המוסר והערכים, מביא להשחתת המידות, להעמקת פערים בין השכבות השונות, לשעבוד של לווים רבים בבחינת "עבד לווה לאיש מלוה", התעמרות בחלשים ועוד.

ש. אם תפישת התורה אינה סוציאליסטית ואינה קפיטליסטית, מהי כן שיטתה החברתית?

ת. התורה מאפשרת לכל אחד להתעשר (ביושר כמובן), כמובא בדברים ח: "פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת: ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה": אך אסור שכל זה ישחית את מידותיך ויעביר אותך על דעתך ודעת קונך: "ורם לבבך ושכחת את ה' אלוך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים: ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה": אלא עליך לזכור מאין באת ומה מקור הכוח והעושר שלך: "וזכרת את ה'

אלוקיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתך כיום הזה: ידיעה זו שהעושר שבידך שייך בעצם לרבש"ע מחייבת: ככל שאתה מרובה יותר בנכסים, כך האחריות שלך כלפי הזולת, החברה עם ישראל ועוד יותר כלפי הרבש"ע, גדולה יותר. זה אומר שגם העשירים הינם בגדר "נזקקים", רק יוכל לממש את ההכרה והתובנה שהכסף שייך לרבש"ע ומתוך כך לחלק את כספו כנדרש עפ"י התורה באופן היותר שלם, ולקיים בכך ולו במעט, את דברי הנביא ישעיהו: "ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו". (פרק ב, יח-כ).

ש. מה הם החיובים שלי עפ"י התורה, לאור העובדה שרכושי שייך לרבש"ע?

ת. עובדה זו מחייבת **כל אחד מאתנו** לקיים את השכבות החלשות מחד ודאגה לעולם הרוח והערכים מאידך. הנתינה לנזקקים: מעשר עני, לקט שכחה ופאה, הפקרת הקרקע והפירות בשנת השמיטה, שמיטת כספים, השבת הקרקעות (אמצעי היצור) ביוכל, לבעלים המקוריים, כך העוני לא מונצח ולא עובר בירושה מדור לדור ומאפשר לכל משפחה ושבט לפתוח "דף חדש" אחת לחמישים שנה. נתינת הלוואה ליהודי ללא ריבית וכו'. במקביל עלינו לדאוג לאנשי התורה והרוח, המחנכים, ועובדי הקודש העסוקים כל הזמן בשימור הרוח והמוסר "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל" "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה ילמדו מפיהו כי מלאך ה' צבאו-ת הוא". חובה זו כוללת מצוות כמו מעשר ללוי, ותרומה לכהן, ומתנות כהונה ועוד. מימוש חובות אלו מבטיח שבמרוץ המסורף של החיים אחר הכסף, החומרנות, והחמדנות, נשאר שפויים, אנושיים ומוסריים ולא נהפוך למושחתים וכהי חושים. כך נבנה חברה ערכית יותר, תורנית יותר ומוסרית יותר.

ש. האם ישנם הבדלים מהותיים נוספים בין הרעיון החברתי של התורה לזה שאנו

מכירים?

ת. ודאי. בניגוד לתפישה המערבית הקלאסית היונקת מהתפישה הנוצרית, לפיה העזרה לזולת נובעת מחמלה ורחמים, התפישה החברתית של התורה הינה פנימית יותר והרבה יותר עמוקה. ערבות הדדית! כל ישראל ערבין זה בזה. ערבות שהינה פועל יוצא של "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". אנחנו חטיבה אחת, אורגאניזם אחד, שכל מרכיב בו אחראי וערב לכלל. אחדות זו נובעת מאחדות הבורא. מצאנו במסכת ברכות דף ו':

"הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו [מה כתוב בתפילין שהקב"ה

מניח?] ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ...אמר להם הקדוש ברוך

הוא לישראל אתם עשיתוני חטיבה **אחת** בעולם שנאמר שמע ישראל

ה' אלוקינו ה' **אחד** ואני אעשה אתכם חטיבה **אחת** בעולם שנאמר

ומי כעמד ישראל גוי אחד בארץ".

כבני האלוקים [בנים אתם לה' אלוקיכם], "ובני עליון כולכם" [וכחלק מהאלוקות עצמה] "אני אמרתי אלוהים אתם" [אף אנו אחד!]

ש. מהו הביטוי המעשי של כל ישראל ערבין זה בזה?

ת. תפישת זו קובעת שכאשר פלוני חסר משהו, אני חסר! במסכת ראש השנה (וכט ע"א): מובא שכל הברכות כולן, חוץ מברכות הנהנין, אף על פי שיצא ידי חובה, מוציא אחרים שלא קיימו עדיין את המצוה. מסביר רש"י במקום: שהרי כל ישראל ערבין זה בזה למצוות. וכן בתוי"ט (ראש השנה ג, ח): בענין ברכת המצוות כל ישראל ערבין זה בזה, ולפיכך אע"פ שהוא יצא לעצמו מוציא לאחרים כדי לצאת ידי ערבותו. כלומר כל עוד ישנו יהודי שלא קיים את המצווה אני חסר כי אני ערב לו. כאשר ישנו יהודי אחד שנזקק וחסר, אני חסר! כולנו אורגניזם אחד וכשם שכשאחד מאברי הגוף נפגע כל הגוף חסר, כך מצוקה של יהודי אחד היא בעיה אמיתית של כולנו, ק"ו מצוקה של יהודים רבים.

ש. מה נעשה עד היום בפועל כדי להפוך את מצוות שמירת כספים זו למהלך חברתי כולל?

ת. עד היום חברו יחדיו למהלך זה גופים כלכליים וחברתיים רבים וכן אנשים רבים בעלי עמדה והשפעה, מכל גווי הקשת של החברה הישראלית אשר מביעים את תמיכתם הנלהבת למהלך זה ומסייעים לנו לממשו. במקביל הצטרפו למהלך זה מאות רבנים שהבינו את הפוטנציאל האדיר הגלום בו. אנו מצידנו ממשיכים לעשות נפשות לרעיון זה וממשיכים לפרסמו בכלי התקשורת ובכל פורום אפשרי. כמו כן בעזרת שיתוף פעולה של הקרן עם "ירחי כלה" ו"מרימים את הדגל" מתקיימים בארץ כמאה כינוסי תשובה וגאולה כשנושא זה מוצג בהם בהרחבה. אני מאמין באמונה שלמה שאם הצבור המאמין יהיה שותף נאמן למהלך זה, נוכל בע"ה להוביל את כלל הצבור למהלך נפלא זה ולהציב את התפישה החברתית האלוקית במרכז ההווה הישראלית.

ש. אתה יכול לומר לי אילו גופים הסכימו לתמוך במהלך זה ולסייע לו?

ת. אציין רק חלק מן הגופים: מכון התורה והארץ, פעמונים, מעגלי צדק, מרימים את הדגל, גשר, מהות, מועצת יש"ע, צהר, בני עקיבא, עזרא, אריאל, אמנה, בת עמי, ועד מתיישבי גוש קטיף ועוד. (אני שמח שלאנשי גוש קטיף ול"רוח" גוש קטיף חלק נכבד ביוזמה לאומית זו).

בנוסף, ישנם בנקים מסויימים שהסכימו לשתף עמנו פעולה ולמחוק חובות למשפחות במצוקה שהבנקים נושים בהם ושמוכנות להיכנס להליך שיקומי. משפחות אלו תבחרנה במשותף ע"י הבנקים והוועדה הציבורית.

הרב אברהם סוחובולסקי

משמעויות תקנת פרוזבול

הקדמה

תקנת פרוזבול התבארה בגמ' בגיטין' וז"ל:

"פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', עמד והתקין פרוסבול; וזה הוא גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים. ומי איכא מידי, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמיטה שמוט - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים; ותקינו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינו רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר."

1. גיטין לו ע"א.

הרמב"ם² והשו"ע³ פסקו כהבנת הגמ' שמדין תורה חיוב מצות שמיטת כספים תלויה בדין יובל וכשאינן יובל נוהג אף מצוות שמיטת כספים לא נוהגת. ומ"מ חכמים תקנו לקיים מצות שמיטת כספים אף בזמן הזה שאין יובל נוהג "זכר לשביעית". הלל ראה שבקיום תקנה זו נמנעו העם מלהלוות זה את זה עמד והתקין את הפרוזבול.

בהבנת משמעות הפרוזבול בהגדרות ההלכתיות, כיצד ובאיזה אופן וע"פ איזה כללים הלכתיים פועל הפרוזבול, כך שלא ישמט את ההלוואות, כבר עסקו הרבה. במאמר זה ננסה להבין את משמעות הפרוזבול במובן הרעיוני, מתוך ביאורי המפרשים ניתן להבין זאת במספר אופנים.

תקנת פרוזבול - הפקעת שמיטת כספים "זכר לשביעית"

בפשט לשון הגמ' משמע שהתקנה הראשונה שתקנו חכמים, שמיטה כספים מדבריהם, היה עניינה "זכר לשביעית". ותקנת פרוזבול שתיקן הלל, באה **ומפקיעה** את תקנת חכמים הקודמת, שמיטת כספים - "זכר לשביעית". ראה הלל שאין העם מסוגל לקיים את תקנת שמיטת כספים - זכר לשביעית, ועוברים על הכתוב בתורה, 'הישמר לך פן יהיה דבר' וגו' עמד והתקין פרוזבול. ובכך **נפקעה** התקנה הראשונה. כך נראה בלשון ספר יראים⁴:

"וכדרכי קיי"ל דקאים ליה הלל כוותיה, דתנן בהשולח הלל תקן פרוזבול **להפקיע שביעית** דסבירא ליה כרבי..."

וכך נראה שזוהי ג"כ הבנת הרע"ב בפירושו למשנה במסכת שביעית⁵:

"רבנן הוא דתקינו שמטת כספים בזמן הזה ומשום הכי היה כח ביד הלל לתקן פרוזבול **להפקיע דין השמטה** הואיל ואין שמטת כספים בזמן הזה אלא מדברי סופרים".

2. הל' שמיטה ויובל פ"ט הלכה ב-ג, טז.

3. חו"מ סי סז סע' א, כ.

4. סי' קסד [דפוס ישן - רעח] ד"ה השמטת כספים.

5. פ"י מ"ג.

לאור הבנה זו, שיש בתקנת הלל הפקעת תקנת שמיטת כספים - זכר לשביעית, מובנת מאוד שאלת הגמ',⁶ האם תקנת פרוזבול של הלל "לדריה הוא דתקין, או דלמא לדרי עלמא נמי תקין". וכדברי רש"י:⁷ "להושיב ב"ד אי אכשור דרי שלא יהו מונעין מלהלוות לבטל את תקנת הלל שאפילו כתב פרוזבול ישמט".

כלומר הואיל וסוף סוף תקנת הלל מפקיעה את תקנת שמיטת כספים - זכר לשביעית, אזי אם יהיה דור כשר שלא ימנעו מלהלוות זה את זה, האם אפשר יהיה לבטל תקנת הלל המפקיעה את מצות שמיטת כספים - זכר לשביעית, ולא יהיה לה תוקף. שאף מי שעשה פרוזבול לא תהיה לכך משמעות, והלוואותיו יהיו נשמיטין. או שמא זו תקנה לדורות, ולאחר שתיקן הלל פרוזבול אין יכולת לבית דין אחר (אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין) לבטל מעשה זה, ומי שעשה פרוזבול הועילו מעשיו שלא ישמטו הלוואותיו.

לפי הבנה זו נראה כדבר פשוט, שאם אדם ירצה לא לעשות פרוזבול המפקיע את שמיטת כספים - זכר לשביעית, או ירצה אדם לא להכליל בפרוזבול חלק מהלוואותיו ולקיים את התקנת חכמים הראשונה, ודאי שמעשה זה הוא חיובי ורצוי יותר שהרי מקיים תקנת חכמים הראשונה שמיטת כספים-זכר לשביעית.

תקנת פרוזבול - זכר לשביעית

בחלק מן הראשונים מצאנו הבנה שונה לתקנת פרוזבול. וזאת מתוך הבנה שתקנת חכמים הראשונה מתחלקת לשני חלקים. חלק המעשי - שמיטת כספים מדרבנן כעין מצות התורה בשמיטת כספים, וכן המגמה - כדי שיהיה "זכר לשביעית". והלל בתקנת פרוזבול הפקיע את החלק המעשי, אך את המגמה "זכר לשביעית" לא הפקיע, ואף בתקנת פרוזבול יש "זכר לשביעית".

הראשונים בפירושם לגמ'⁸ הקשו מדוע היה צורך להלל לתקן תקנה מיוחדת, ולא השתמש בפרטי דיני שמיטת כספים, שיש בהם מצבים שאין שביעית משמטת, כגון המוסר שטרותיו לבית דין, וכן המתנה על מנת שלא תשמטני בשביעית שתנאו קיים, ותרצו מספר תירוצים.

6. גיטין לו ע"ב.

7. ד"ה לבטולי.

8. רמב"ן (גיטין לו ע"א ד"ה ומי איכא), ר"ן (גיטין לו ע"א ד"ה ועדים), כפתור ופרח (סי' מט), ריטב"א (מכות ג ע"ב), מאירי (גיטין לו ע"א ד"ה ולעיקר).

הריטב"א⁹ הוסיף תירוץ נוסף שמוסיף הבנה חדשה בתקנת פרוזבול:

"א"ת וכיון שתנאי זה קיים למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול, וי"ל דהא ליתא דאין כל אדם זכור להתנות כן בשעת הלואה וגם אינו רוצה שנראה כאילו מתיימש מלגבות חובו בזמנו, ועוד שנראה כאילו מראה עין רעה לשמיטת השביעית, ועוד שתשכח תורת שביעית, אבל פרוזבול הוא זכר לשביעית דאושא מילתא כשבאין כולם לעשות פרוזבול.

הביאו בית יוסף¹⁰ בבדק הבית:

"וכתב עוד (ריטב"א שם) כיון שתנאי זה קיים למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול י"ל שאין כל אדם זכור להתנות כן בשעת הלואה וגם אינו רוצה שנראה כמתיימש מלגבות חובו בזמנו. ועוד שנראה כמראה עין רעה לשמיטת שביעית. ועוד שתשכח תורת שביעית אבל בפרוזבול יהא זכר לשביעית דאושא מילתא כשבאים כולם לעשות פרוזבול."

וכן המאירי¹¹:

"ולעיקר התקנה מיהא יש שואלים ולידרוש להו על מנת שלא ישמיטנו בשביעית שמועיל כמו שביארנו בראשון של מכות, ותרצו שאם כן אף כולם עושים כן ותשכח תורת שביעית אבל פרוזבול שצריכים לבא עליו לפני בית דין מכל מקום אושא מילתא ונמצא רישומו של שביעית ניכר עד שהכל אומרים נשמט היה אלא שמכר שטרותיו או פרוזבול לבית דין."

כלומר, ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות ועברו על מה שכתוב בתורה וכו', ולכן לא בא הלל רק להסיר המכשול מן העם, שלא יעברו על דברי תורה, שהרי זאת היה יכול לעשות בלי תקנה מיוחדת, ע"י שהיה מלמד את הציבור להשתמש בדין התנאי על מנת שלא תשמטני בשביעית שאין שביעית משמטתו. אלא הלל רצה לשמר את

9. מכות ג ע"ב.

10. חו"מ סי' סז אות ט (א) ד"ה ואפילו אם.

11. גיטין לו ע"א ד"ה ולעיקר) ביאר בדרך זו.

מגמת חכמים שיהיה "זכר לשביעית", ולכן תיקן פרוזבול, שיש בזה אכן הפקעת החלק המעשי של שמיטת כספים, אך נשארה המגמה של "זכר לשביעית". ע"י שכולם באים לעשות פרוזבול, מתפרסם הדבר שמסתיימת שנת השמיטה, ויש מצוה לשמט כספים, ומחמת אילוצים מסויימים אין אנו עושים זאת, ומפקיעים מצוה זו ע"י הפרוזבול. מ"מ "זכר לשביעית" יש כאן.

לאור הבנה זו נראה לומר, שאף שבתקנת פרוזבול יש את מגמת של "זכר לשביעית", מ"מ ודאי קיום תקנת חכמים הראשונה יש בה ערך נעלה יותר מתקנת פרוזבול. שהרי בנוסף לקיום המגמה של "זכר לשביעית" אף מקיים מצוה מדרבנן של שמיטת כספים כעין מצות התורה. לכן אם אדם ירצה לא לעשות פרוזבול, או ירצה לא להכליל בפרוזבול חלק מהלוואותיו ולקיים את תקנת חכמים הראשונה, ודאי שמעשה זה הוא חיובי ורצוי יותר, שהרי מקיים תקנת חכמים הראשונה שיש בה גם את המגמה וגם את החלק המעשי הנעלה יותר.

וכן העיר בעל אורים ותומים¹² על דברי הרמ"א¹³ שכתב שי"א שאין שמיטה נוהגת בזמן הזה ועליהם סמכו במדינות אלו שאין נוהגים דין שמיטת כספים כלל.

"ובאמת אף שהיה אמת ונכון כדברי הרז"ה וסייעתו דאמרין דאין שמיטה נוהג בזמן הזה כלל וכלל, **היה מן הראוי ויפה לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים**. כי מה מאוד מזהיר אותנו הנביא בגולה הציבי לך ציונים ולעשות זכר מצוות ה' שהיה חובה עלינו **בהיותנו שוכנים בקרב הארץ** ובהלו נר ה' על ראשינו ואיך לא נשים זכר למצוות שמיטה ונשים אחרי הדלת מצוה זו בזכרונה מבלי תת לה זכר כלל... הלא ראוי על כל הירא וחרד לדבר ה' לשמוע ולשמור ולעשות **עכ"פ זכר למצווה** זו שהיה נוהגת אצלנו בזמן שהיינו שרויים על אדמתינו, זכרה ירושלים בימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היה מקדם עד לא נפל עמה ביד צר ראו צרים שחקו על משבתיה... ואם כן **מאוד ראוי לכל איש להחמיר לעשות עכ"פ זכר למצווה זו בפרוזבול** וכמש"ל לבל ישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל".

12. חו"מ סי סז אות א.

13. חו"מ סי סז ס"א.

הרי שביאר את תקנת פרוזבול שהיא "זכר לשביעית" כהסבר הריטב"א. ובתחילת דבריו כתב שמן הראוי היה אכן להחמיר ולנהוג דין שמיטת כספים כפשוטה, זיכרון לזמן היותנו שוכנים בקרב הארץ והיה חיובה מן התורה, וסיים שעכ"פ ראוי לפחות לעשות זכר למצווה זו ע"י פרוזבול.

וכן כתב הבן איש חי¹⁴ שהפרוזבול יש בו מצות שמיטת כספים דהינו זיכרון לשמיטת כספים, והוסיף שראוי אף לקיים מצוות שמיטת כספים בפועל ממש וז"ל:

"...ואני מזהירך שתעשה פרוזבול כתקנת הלל הזקן עליו השלום זיע"א, על כן כל אדם לא יתרשל בדבר זה ונמצא הוא **מקיים מצוות שמיטת כספים**... והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלווה לחברו סך מה עשרה גרוש או פחות או יותר ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיון שהלווה אחר זמן הפרוזבול ואז אחר ר"ה כשיביא לו חבירו המעות לפורעו יאמר לו משמט אני ולא יקבלם ממנו, ויאכל הלווה ולחדי במעות האלו, **והמלווה לחדי במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל**. ותהילות לאל יתברך הנהגתי מצוה זו פה בעירנו בגדאד יע"א הדפסתי שטרות של פרוזבול וחלקתי אותם לכמה בני אדם ועשאום, וגם למדתי אותם שיעשו כן להלוות אחר זמן הפרוזבול סך מה ולקיים בפועל כאמור לעיל, אשריהם ישראל אוהבי מצוות ה' ועושים אותם בשמחה.

וגם אם ליה אדם מחבירו ככרות לחם אפילו ככר אחד נוהג בו דין שמיטה, על כן טוב שתלווה האשה יום ערב ר"ה ככר או שתיים או שלוש לחברתה ואחר ר"ה כשתפרע לה תאמר לה משמטת אני **והרי זו מקיימת מצוות שמיטה**... וכן עשו קצת נשים פה עירנו יע"א כי דרשתי דבר זה בעזה"י ברבים אשריהם ישראל.

14. שנה ראשונה פרשת כי תבוא סעיף כו.

תקנת פרוזבול - שווה לתקנת שמיטת כספים

מצאנו באחרונים הבנה נוספת בתקנת פרוזבול של הלל. הלל לא הפקיע שום דבר בתקנה הראשונה, אלא חידש תקנה מקבילה לתקנה ראשונה כפי שיבואר לקמן.

שו"ת התעוררות תשובה¹⁵ נשאל האם יש להחמיר שלא לכתוב פרוזבול בשביעית בזמן הזה כדי לקיים מצוות שמוט ובתשובתו¹⁶ כתב כדלהלן:

"ועתה נבוא לבאר ספק זה אם יש להחמיר לבעל נפש ומדקדק שלא לכתוב פרוזבול כדי לקיים מצוה מדברי סופרים שמיטת כספים... ונ"ל טעמא דשמיטת כספים נוהג בזמן הזה פירשו הראשונים, שהוא זכר לשמיטת כספים דאורייתא, ואם כן מעיקרא הכי תיקנו רבנן שהמלווה יאמר משמט אנכי ויכריח ללוה שיאמר אעפ"כ ובמתנה אני נותן לך ודי בזה, כיוון שע"ז הוא זכר שמיטת כספים ולא ישתכח שמיטת כספים לגמרי. **כי לא היה כוונתם להטיל חוב מצוה שישמיטו חובותיהם רק לזכר ובזה נתקיים הזכר.** וכדאיתא בריטב"א, טעמא דלמה לא תקנו שכל אחד יתנה ע"מ שלא תשמיטני אתה בשביעית משום דתשתכח ע"ז תורת שמיטה אבל בכתיבת פרוזבול דצריך דיינים די בפרסום הזה ולא ישתכח. **לפי זה כיוון דכל עיקר טעמא דתקנתא הוא רק משום שלא תשתכח תורת שמיטה אם כן די בזה בכותב פרוזבול כיוון דלא היה טעמא דבית דין המתקנים שישמיט החוב באמת רק שיהא זכר לשמיטה ודי בפרוזבול לזכר עולם...**

אבל יש להביא ראיה מרבה שהוה עצב על דלא החזיר לו ממונו, ולמה לא זהיר רבה לכתוב פרוזבול ויהא בטוח על ממונו, משום דודאי בלא ספק רצה לקיים מצות שמיטה לשמט חובו. ולא תקשי דאם כן באמת למה היה עצב, היה לן לבטוח על הבטחת בגלל

15. הרב שמעון סופר בנו של הכתב סופר, סי' קנא.

16. ד"ה ועתה.

הדבר הזה יברכך. וצריך לומר כסמ"ע דבמצוה דרבנן לא נאמר ברכה זו. **אבל לעומת זה שאר אמוראים דעשו פרוזבול ורבנן דבי רב אשי דמסרו מיליהו להדדי נראה דאין להחמיר שלא לכתוב פרוזבול...**

לפי הבנת בעל שו"ת התעוררות תשובה, הרי תקנת חכמים הראשונה שמיטת כספים – "זכר לשביעית", לא היו בה שני חלקים, חלק מעשי, והמגמה, אלא כל עניינה היה רק המגמה שיהיה זכר לשביעית. ומעולם לא היתה כוונת חכמים להטיל חוב, שיהיה מצווה מדרבנן להשמיט חובות כמצות שמיטת כספים שהיא מהתורה (מצוה דרבנן כעין דאורייתא), אלא התקנה הראשונה היתה שהמלוה ישמט חובותיו, והלוה יאמר אעפ"כ במתנה אני נותן לך, ובכך יהיה זכר לשביעית. וכשראה הלל שאעפ"כ נמנעים העם להלוות זה את זה התקין פרוזבול, שאף היא תקנה המקבילה לתקנה הראשונה, שאין בה הטלת חוב שאין המלוה נצרך להשמיט חובותיו ומעלתה שעל ידה לא ימנעו העם מלהלוות, וכן יש בה את המגמה של חכמים כבתקנה הראשונה "זכר לשביעית" כפי שביאר הריטב"א שהוזכר לעיל. לפיכך מחדש בעל התעוררות תשובה שאין מעלה לא לכתוב פרוזבול ולקיים שמיטת כספים בפועל, שהרי מעולם לא היתה תקנה כזו מדרבנן, ולכן יש להישאר בתקנת הפרוזבול ודיו. דבריו מחדשים ולא מוכחים. דבריו מבוססים על דברי הריטב"א, ואכן הריטב"א ביאר שתקנת פרוזבול יש בה זכר לשביעית, אך לא הסביר שהתקנה הראשונה שמיטת כספים – "זכר לשביעית", היתה רק שהמלוה ישמט חובותיו והלוה יאמר אעפ"כ במתנה אני נותן לך.

כמו כן לפי דבריו דברי המשנה במסכת שביעית¹⁷: "המחזיר חוב בשביעית יאמר לו משמט אני אמר לו אעפ"כ יקבל ממנו שנא' וזה דבר השמטה", וכן דברי המשנה הבאה¹⁸ "המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה ממנו", הינם חלק מתקנת חכמים לקיים שמיטה זכר לשביעית. ואילו בזמן ששמיטת כספים היתה מן התורה, שעניינה אכן הטלת חוב על המלוה שישמיט את חובותיו ללווה, אין דרישה מן הלווה להחזיר את חובו. ודברים אלו לעניות דעתי קשה לקבלם. שהרי דין זה

17. פ"י מ"ח.

18. פ"י מ"ט.

נלמד מן הפסוק "זה דבר השמיטה" וקשה לומר שאין לימוד זה מהתורה אלא רק אסמכתא בעלמא ולא עוד אלא אף לא קיים בזמן שחייב שמיטת כספים מן התורה.

תקנת פרוזבול – מנוף לקיום שמיטת כספים

הגר"ש ישראל¹⁹ מוסיף ביאור נוסף לתקנת פרוזבול, הלל ראה שאין העם מלווים זה את זה, ועוברים על דברי תורה.... תיקן תקנה שעניינה לא הפקעת השמיטת כספים בבחינת הסרת המכשול בלבד, אלא יש בה זכר לשביעית כפי שהתבאר בריטב"א לעיל. הוסיף הגר"ש ישראלי ביאור, שזיכרון זה, אין עניינו "צמצום" עשיית מעשה קטן ביחס למעשה הגדול עד שיבוא זמן שנוכל לקיים ולעשות את המעשה הגדול והשלם, אלא עניינו להיות מנוף זרז ותמריץ לעשות את המעשה הגדול, קיום שמיטת כספים כתיקונה. תקנת פרוזבול שהיא "זכר לשביעית" מעוררת אותנו להבין, שיש משהו אחר שהוא גדול יותר ערכי יותר, שאינו רק זיכרון, וגורם לנו לשאוף להגיע אליו.

"אם נתעמק בדבר, נבין גם את התוכן ההגיוני של גישה זו של ההלכה. ההוראה של שעת דחק אינה לדחוק רגלה של ההלכה לכשיחזרו לתנאים נורמליים, אדרבא, זו באה לשמור על ההלכה ולהכשיר את הקרקע לקיומה כראוי עם סילוק שעת הדחק. נשתמש באותה דוגמא שהזכרנו: תקנת פרוזבול נבעה ממצב מסוים, הציבור פסק מלהלוות מפחד שמא תשמיטנו שמיטה. המצווה הזאת בתנאים אלה, במקום להיות מנוף להתעלות נפשית ומתקנת סדרי החברה ברוח התורה, הפכה לגורם מכשיל; לא זו בלבד שלא נתבטלו הניגודים הכלכליים והחברתיים, אלא להיפך: בהימנעות העם מלהלוות, גם אותה טובת הנאה לשעתה, שזה ששעתו דחוקה היה יכול להשיג הלוואה בלי ריבית, גם זה נמנע מאתו; התקנה באה לתקן זאת, אולם מבלי לוותר על התכנית ארוכת-הטווח של עבודה לתיקון המידות להחזרת המצב, שחזתה תורה ורצתה תורה, על

19. שמיטה במהלך הדורות פ"ו, ספר קטיף שביעית עמ' 17.

קדמתו - שהמלווה ילווה ברצון גם אם יפסיד כספו. **היה הכרח, אפוא, להשאיר באיזו שהיא צורה "זכר לשמיטת כספים"**, משהו שיציין ויזכיר, שדרך זו שהולכים בה אינה אידיאלית ואינה פתרון, שאין זה אלא פתח לשעת סכנה, אבל אין להפכו לכניסה-ראשית. ודבר זה הושג על-ידי תקנת פרוזבול!

"באופן מעשי הפרוזבול אמנם אינו משאיר כמעט אפשרות לקיום שמיטת הכספים, הן יכולים אנו להיות בטוחים כמעט במאה אחוז, שהמלווים ישתמשו בתקנה זו ואף פעם לא יקיימו שמיטת כספים, אולם מכל מקום מסגרת ההלכה של שמיטת כספים לא נפגעה: **רק על-ידי פרוזבול שביעית אינה משמטת, ולא בלעדיו. דבר זה עצמו מהווה "זכר לשביעית"** בצורה הנמרצת ביותר; המלווה מסדר הפרוזבול תמיד נזכר ועומד על כך שבעצם - צורת השמיטה צריכה להיות אחרת, וכל בעל נפש יבדוק את עצמו שמא יכול הוא לפעול בנפשו לקיום המצווה ככתבה וכרוחה; עם מתן האפשרות של עקיפת הלכה זו של שמיטת כספים מרגישים שזוהי עקיפה על הניסיון שיודעים שלא יוכלו לעמוד בו, מתוך הנחה שמוטב לא להתנסות בניסיון כזה שישמש רק למכשול; אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה, בה יוכל לעמוד בכבוד בניסיון שהועמד לפניו, במקום לברוח ממנו. הרי זה בדומה למה שלמדנו חז"ל: חייב אדם לומר, מתי יגיעו מעשי למעשי אבותיי אברהם יצחק ויעקב. אמירה זו עצמה וחתימה זו למעמד הגבוה, אף אם איננה מביאה אותנו למעמד גבוה זה, מכל מקום משפיעה בכדי לשמור על עצמנו מהידרדרות ולהכניס בנו רצון לשאוף תמיד לשלמות יתר. **גם בנידון שלנו** ה"זכר לשביעית" תמיד יעמיד בפנינו את השאיפה להגיע לקיום השביעית כתיקונה".

לסיכום:

- א. מצאנו מספר הבנות מהי משמעותו של תקנת הפרוזבול.
- א. תקנת הפרוזבול מפקיעה את תקנת מצות שמיטה מדרבנן.
- ב. תקנת פרוזבול מפקיעה את חלק המעשי של תקנת שמיטת כספים דרבנן, אך עדיין המגמה "זכר לשביעית" נשארת.

ג. תקנת פרוזבול מקבילה לתקנת שמיטת כספים דרבנן, ששניהם עניינם הוא רק שיהיה "זכר לשביעית".

ד. תקנת פרוזבול שיש בו "זכר לשביעית", עניינה לעורר ולזרז אותנו לחזור ולקיים מצוות שמיטת כספים ככתבה וכרוחה

בירור זה בהבנת משמעות תקנת פרוזבול, בא מתוך התעוררות מבורכת לקיים בסוף שנת שמיטה זו (תשס"ח) בנוסף לתקנת פרוזבול אף מצות שמיטת כספים בחוב אחד, כפי ששאף בעל האורים ותומים, וכפי שכבר הנהיג הבן איש חי בעירו בגדאד, והבנת הגר"ש ישראלי שאכן זו עניינה של תקנת פרוזבול להזכיר ולעורר אותנו להתקדם ולשאוף לקיים מצות שמיטת כספים בשלמות.

הרב יעקב אפשטיין

יצוא אתרוגים בשנת השמיטה

הוצאת אתרוגים מארץ ישראל בשביעית ויציאה בהם ידי חובת מצות ארבעה מינים היא שאלה שעלתה על הפרק לפני כמאה ושלושים שנה (שמיטת תרמ"ב). לאחר שסוחרי אתרוגי קורפו ייקרו אותם מאד והיה חשש מעשי שרבים לא יוכלו לקיים מצות אתרוג בגלל מחירו.

בדורות ראשונים הדיון נסב על קניית אתרוגים מנכרים בארץ ישראל בשנת השמיטה. בדורות מאוחרים יותר עלתה שאלת הקניה ממגדלים יהודים, והאם לעשות זאת עפ"י היתר מכירה או אף בלעדיו. השאלה היתה לגבי המוכרים – כאשר הם יהודים שומרי שמיטה, ולגבי הקונים האם ניתן לצאת בהם ידי חובה, אם נעשו איסורים באתרוגים בחלק מהלכות שמיטה. הנושאים שעסקו בהם הפוסקים ביחס ליצוא אתרוגים בשביעית הם:

- א. איסור יצוא פירות שביעית מא"י לחו"ל.
- ב. איסור סחורה בפירות שביעית.
- ג. איסור שמור בשביעית בפירות נכרי, האם אוסר באכילה.
- ד. איסור נעבד בשביעית בפירות נכרי, האם אוסר באכילה.
- ה. מה דין אתרוג לאחר היתר מכירה.

א. יצוא פירות שביעית

כמה דעות בפוסקים בטעם איסור הוצאת פירות א"י לחו"ל בשביעית:
(א) דעת הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה הי"ג) שאין להוציא משום קדושת פירות שביעית, ודעת הראב"ד והר"ש (על הספרא בהר פר' א, ט) שאסור להוציא שמא יחליף בפירות חו"ל ולא ינהג בהם בקדושה.

(ב) דעת תוספות בפסחים (נב ע"ב) שמותר להוציא לחו"ל שלא לצורך אכילה, אבל צריך לשמור על דיני סחורה וביעור.

(ג) דעת הר"ש והרא"ש (שביעית פ"ו מ"ה) ותוס' בפסחים בתירוץ אחד שלכתחילה אסור להוציא ובדיעבד מותר.

(ד) דעת פאה"ש (סי' כד בי"ש ס"ק נו על פי הר"ש) שמותר להוציא פירות שביעית לחו"ל כשאננם צרכי חיי נפש, וצריך לנהוג בהם קדושת שביעית.

בתוספת שבת על שבת הארץ (הערות 15-17) הובאו עוד שתי דעות להקל ביצוא פירות שביעית: דעת הגר"ח ברלין שאם ניטע ע"מ ליצא מותר ויש חולקים שאין להקל. ודעות שהובאו בבית רידב"ז שהותר מחמת שפירות שביעית בא"י מרובים ביותר. ולשתי הדעות צריך לנהוג בפירות שמביאים לחו"ל את כל דיני הקדושה היינו דיני סחורה וביעור.

דעת הפוסקים (שו"ת אמרי יושר ח"א סי' קפג) היא שאם הוצאו פירות שביעית לחו"ל אינם אסורים בדיעבד באכילה וממילא ניתן לצאת בהם י"ח ארבעה מינים. ובאמרי יושר דן שבפירות נכרי אין כלל איסור הוצאה לחו"ל. ומביא את דעת המבי"ט (ח"ג סי' מג) שאיסור הוצאה לחו"ל נוהג אף בשל נכרי, ואם הוצאו לחו"ל נאסרו הפירות באכילה, אך מסיק שכיון שאם הוחזרו לא"י הותרו באכילה עד הביעור, אף בחו"ל יוצאים בהם י"ח. ומסיק האמרי יושר שעדיף להביא אף אתרוג מחו"ל (קורפו) ולברך על שניהם.

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' קפו) כתב שיוצאים י"ח באתרוגים שהוצאו לחו"ל ומסיק:

"ולכן אין לחוש למה שאסרם גאון אחד ליקחם ולצאת בהם, ומה שהפריז אותו גאון עוד לומר שהמוכר וקונה אותם הוא ככופר במעשה בראשית, ואם בפרהסיא הוא כמחלל שבת בפרהסיא שהוא כמומר וחשוד על כל התורה, הוא טעות בדבר משנה בכורות דף ל' החשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות, וגם בשבת גופה הוא רק בחשוד על ל"ת ולא על עשה ואיסור סחורה הוא רק עשה, ובגיטין דף נ"ד איתא נחשדו ישראל על השביעית, אף לעבוד, ומ"מ ודאי לא היו חשודין על כל התורה".

ב. איסור סחורה בפירות שביעית

דרך הקניה של אתרוג בשנת השמיטה כבר מובאת במשנה ובש"ס בסוכה ולט ע"א.

הפוסקים מעירים שאיסור סחורה הוא לאו הבא מכלל עשה – "לאכלה ולא לסחורה". כמו"כ מעירים הפוסקים שאף אם נקנו האתרוגים בדרך אסורה, הם לא נאסרו בדיעבד לאכילה ולקיים בהם מצוות.

בשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב סי' קכא) כתב שבשל נכרי אין איסור סחורה. ומסיק שכיון שיש כאן שלשה ספיקות מותר לקנות מנכרי אתרוג. והספיקות הם: שמא הלכה כב"י (ולא כמב"ט ומהרי"ט) שיש קנין לנכרי בא"י לענין שביעית, ולכן בשל נכרי לא נוהגת שביעית. ועוד שמא הלכה כב"י ששמיטה בזה"ז מדרבנן. ועוד יש ספק אם באתרוג הולכים אחר חנטה או אחר לקיטה¹. אבל לגבי קניה מישראל בשמיטה נשאר בצ"ע מחמת איסור הוצאה לחו"ל ומחמת איסור סחורה.

בשו"ת אמרי יוסף (ח"א סי' קפג) מביא מתשו' מב"י"ט (ח"ג סי' מה) שכיון שאיסור זה לא חל על הגוי אף ישראל הקונה ממנו יכול לומר: אתינא מכח גברא דלא מצית לאשתעוויי דינא בהדיה. ודוחה דברי הבית יצחק שסברא זו אינה מובנת.

הרב זצ"ל בשו"ת משפט כהן (סי' פז) כתב:

"מכ"ק הגיעני, ע"ד האתרוגים דהאי שתא בא"י. הנה אלה שמכרו את פרדסיהם (ולנכרי) נוהגים ע"פ ההיתר הידוע, שהמכירה מפקעת ואין בזה משום קדושת שביעית, וממילא אין כאן משום איסור הוצאה לחו"ל, גם יש מהראשונים דס"ל, שכל איסור ההוצאה הוא לאחר הביעור דוקא. ואלו שיקנו, מסתמא יקנו מהפרדסים המכורים לא"י. ולרווחא דמילתא ראוי להתנות עם המוכר בא"י, שכל הדמים יהיו רק בעד הכלים והחבילה, ועצם הפירות יהיו במתנה בהבלעה, כסוגיא דסוכה ל"ט א', אמתני' דהתם, כדי לצאת מחשש סחורה, וה"נ ראוי לעשות לכתחילה במכירת האתרוגים, שיהיו עם הלולבים ביחד בהבלעה, ופלטי' מדין דמי שביעית ומאיסור סחורה, דעכ"פ כל מה

1. ספק זה יועיל אם החנטה בשנה אחת והלקיטה בשנה אחרת, וכן אם הולכים עפ"י דעת השל"ה שט"ו בשבט ראש השנה לשביעית. אבל אם א' בתשרי ר"ה לשביעית אף בפרי האילן בדרך כלל חנטה ולקיטה יהיו באותה שנה.

דאפשר לאהדורי בתר תקנתא טפי עדיף. ובשמיטה דשנת ת"רעין העברה תקנתי חותמות כאלה, להניחם על הלוחות של המחירים (פריזקוראנטין) שבשנה זו המחירים הם על הכלים והעבודה של החבישה (=אריזה) וההובלה, והפירות עצמן הם מובלעים בהם במתנה".

וכן בשו"ת אג"מ (או"ח ח"ה סי' מב) כתב: "אבל מצד איסור סחורה בפירות שביעית צריך לקנותו בהבלעה שהוא גם עם הלולב והדסים, וכן הוא הדרך גם בכל שנה לקנות עם לולבים".

ג. איסור שמור בפירות שביעית, האם אוסר באכילה

בשו"ת אמרי יושר (ח"א סי' קפג) מעלה את השאלה שלשיטת המבי"ט והמהרי"ט – שביעית נוהגת בשל נכרי, וכיון שהנכרים משמרים את פירותיהם נאסרו הפירות משום משומר עפ"י שיטת רבותיו של רש"י ביבמות (קכב ע"א) ור"ת (סוכה לט ע"א). ומביא להקל בשל נכרים עפ"י תשובת הראב"ד בתמים דעים (סי' רמא) שבגוי משומר לא נאסר כיון שאינו מצווה על השמיטה. ומביא שכמה אחרונים כתבו סברא זו (מהרי"ט ח"א סי' מג, כפ"ת סוכה לט, מנ"ח מצ' פב).

טענה זו ניתנת להיטען אף לגבי פירות שביעית לאחר היתר מכירה שיש בהם איסור שימור לשיטת המבי"ט. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' קפו, או"ח ח"ה סי' מב) מעלה את השאלה שפירות לאחר היתר מכירה שהם של נכרים אף הם לשיטת הראשונים הנ"ל נאסרים באכילה. ודוחה זאת שלפי רוב הראשונים משומר מותר באכילה ולכן כשר לצאת בו י"ח ארבעה מינים.

ד. איסור נעבד בשביעית בפירות נכרי, האם אוסר באכילה

בשו"ת אמרי יושר (ח"א סי' קפג) מעלה את השאלה שלשיטת המבי"ט והמהרי"ט – שביעית נוהגת בשל נכרי וא"כ יש לחוש מצד נעבד. ואעפ"י שבמסכת שביעית (פ"ח מ"ב) נאמר ששדה שנטייה אוכלים פירותיה בשביעית, אולם יש ראשונים כמו הראב"ד בתמים דעים, הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א ביבמות הסוברים שפירות שנעבדו בשביעית אסורים באכילה, וא"כ האתרוגים פסולים לנטילה. ומסיק שמסתמא קונים פירות נכרי בשביעית ואין חוששים לעבודה. ועוד הרי הב"י חולק וסובר שאין שביעית כלל בשל נכרי, ולכן בדיעבד האתרוגים כשרים לנטילה.

ה. אתרוג מהיתר מכירה

בשו"ת אמרי יושר (ח"א סי' קפג) מסיק: "ובשדות שנמכרו לגוי כפי היתר שטר מכירה כיון שרבים מפקפקים על ההיתר ודאי דאין לברך עליו לבדו בלתי צירוף אתרוג חו"ל עמו".

וכן החזו"א (שביעית סי' י אות ו ד"ה ואם שולחין) כתב:

"ואם שולחין את האתרוגין לחו"ל יש בזה משום אין מוציאין פירות שביעית לחו"ל, ומ"מ אין הפירות נאסרין ויוצאין בהן וכש"כ אם מכרו פרדסיהן לנכרי".

הרב זצ"ל בשו"ת משפט כהן (סי' פו) כתב שהוא מיקל לאחרים ליצא אתרוגים לאחר היתר מכירה אולם לעצמו החמיר בכך וכן סיים: "אמנם על הכלל כולו דעתי להתיר בפשיטות ע"י ההפקעה".

ו. הלכה למעשה

האג"מ (או"ח ח"ה סי' מב) פסק:

"ולכן גם בשנת שמיטה יש להזר ליקח אתרוגי א"י יותר משל שאר מקומות כשאינם מורכבים, כמו שמהדרין בכל השנים. ומצד איסור הוצאה לחוץ לארץ שעל המוציאין, אין נוגע זה להלוקחים. והם אפשר סמכו על התוס' דשלא לאכילה מותר, כיוון דאיסור דרבנן הוא. ואף אם סמכו על היתר המכירה שעשו ע"י הוראה אין למחות בידם כמו שנתבאר באג"מ שם. ולכן יכולים לקנותם כבכל השנים, אבל דוקא עם לולב".

לעומתו בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' קפה) הסיק שיותר רק בדיעבד:

"והנה כל מה שכתבתי לעיל, למי שירצה לסמוך להתיר דיש לו על מה לסמוך, זה דוקא לאותן שקבלו אתרוגין מא"י במתנה, שלא שייך איסור סחורה, וגם כבר הם בחו"ל, אבל לכתחילה ליקח בשם מהסוחרים, דיש חשש סחורה, ואיסור דהוצאת פירות שביעית לחו"ל, ודאי דיש לחוש באתרוגין משדות ישראל, כמבואר בבית יצחק יו"ד ח"ב סי' קכ"א הנ"ל, וכן ראיתי בספר ביכורי שלמה סי' ל"ו בשם הגאון ר"ש סאלאנטי האב"ד מירושלים,

שהזהיר לקנות רק של גוים - והגאון ר"מ אריק הנ"ל אוסר אף
בדיעבד שלא לצאת משום פירות משומר, וכדעת האוסרין ולא הוי
לכם - גם שלא להחזיק עוברי עבירה, כבגיטין ס"א".

סיכום

יהודים היושבים בחו"ל וקונים ארבעה מינים מא"י ינהגו או לפי האג"מ בקניה
בהבלעה מישראל, או לפי החלקת יעקב בקניה מנכרי.

הרב אברהם סוחובולסקי

הידור באתרוג שגדל בשמיטה

בכל השנים יהודים מהדרים אחר אתרוג מהודר, שלא יהיו בו סימני קוצים ולא סימני עלים (בלאט פלעק). באתרוג של שנה שביעית (הניטל בסוכות שנה שמינית) הידורים אילו לכאורה יכולים להיות פגם ולהמעית בהידורו של האתרוג, מצד שמירת מצוות השמיטה. מכיון שיתכן שמלאכות החקלאיות שנעשו באתרוג בשנת השמיטה לצורך שימור על הידורו הן בעייתיות. עלינו לברר האם מלאכות הגיזום של הקוצים והעלים סביב פרי האתרוג במשך גידולו מותרת בשנה השביעית או לא.

א. מלאכות לצורך "אוקמי פירא" מותרות או אסורות

נאמר במסכת מועד קטן (ג ע"א):

"תרי קשקושי הוו; חד - אברויי אילני, וחד - סתומי פילי. **אברויי אילן - אסור, סתומי פילי - שרי**".

במסכת עבודה זרה (נ ע"ב) נאמר:

"תרי זיהמומי הוי, חד **לאוקומי אילני** ושרי, וחד **לאברויי אילני** ואסור".

ובהמשך הסוגיה מוזכר:

"סכין את הפגין, ומנקבין, ומפטמין אותן עד ר"ה; עד ר"ה אין, בשביעית לא! מי דמי? הכא **אוקומי אילנא** ושרי, התם **פטומי פירא** ואסור".

מלאכות חקלאיות האסורות מדרבנן שנועדו לשמור על גוף האילן "אוקמי אילנא" מותרות בשנה השביעית, אך מלאכות שנועדו להשביח ולהברות את האילן "אברויי אילנא" אסורות בשנת השמיטה. כמו כן מלאכות חקלאיות שנועדו להשביח

ולהברות את הפירות "פטומי פירא" ג"כ אסורות בשנת השמיטה. אך לדין מלאכות חקלאיות שנועדו לשמור על הפירות שלא יוזקו "אוקמי פירא", לא נמצאה התייחסות בגמ' בצורה מפורשת. וחלקו בדבר בעל פאת השולחן והרב קוק לעומת החזו"א.

כתב הפאת השולחן (שביעית כ סע' ד):

"וכן אין מכוונין לקוץ הקוצים היוצאים מהאילן שלא יזיק **הפירות**".

הרב קוק (שבת הארץ פ"א הט"ו) כתב:

"וכן אין מכוונים, שהוא לקוץ את הקוצים היוצאים מן האילן, המזיקים את הפירות. **וזה אסור לכל הדעות**, שאפילו לאומרים שמותר לעשות עבודה לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן - זהו דווקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. אבל **עבודה שהיא לצורך הפירות - לעולם אסורה**, שמה שהוא לצורך הפירות - הפקיעה תורה, **שהפקיעה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם**. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם".

וכן כתב (שבת הארץ¹ פ"א הט"ו אות ד):

"אבל למרס לצורך שיצא האורז בשביעית - נראה שאסור, שהרי אסור להשקות שדה לבן בשביעית **כדי שיצאו ירקות בשביעית**".

דהינו שכל המלאכות שעניינם לצורך הפירות - ל"אוקמי פירא" אסורות, משום שאין הפירות שלו אלא הפקר לכל ואם כן אין לו הפסד בקלקולם ואין הוא צריך לדאוג לגידולם.

לעומת זאת כתב החזו"א (סי' כ"א ס"ק י"ד)

"...ונראה דהא דכתב רבינו "ותיעשה הארץ מליחה וימות כל עץ" אין הכוונה דתיבש העץ ולא תיעשה פרי לעולם אלא **ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו** אלא ודאי כוונת רבינו בשנה השביעית יפסדו כל **הפירות ועל הפסד הפירות יאמרו הפסד אילנות**".

הרי שלשיטת החזו"א "אוקומי פירא" לא גרע מ"אוקומי אילנא" ומותר, שמהות קיום האילן הוא בקיום פירותיו.

1. וכן פ"א ח"ח אות ד, עיין משפט כהן סי' עט, קונ"א סי' י, יב.

לפי האמור לעיל לכאורה לשיטת הרב קוק כל הגיזומים לצורך שמירת הפרי מפני מזיקים בגוף הפרי אסורים. אך לדעת החזו"א הרי גיזומים לצורך שמירת הפרי הרי הם נחשבים מלאכות לאוקמי פירא ומותרות בשביעית. לדוגמא נתינת שקיות ניילון על הפירות בעת גידולם על העץ, בכדי למנוע מהם נזק שמגרע באכילתם לדעת הפאת השולחן והרב קוק יהיה אסור ולדעת החזו"א יהיה מותר.

ב. גיזום קוצים ועלים מעצי האתרוג היא מלאכה "לאוקמי פירא"

באשר לגיזום קוצים ועלים מעצי האתרוג, לכאורה מלאכה זו אינה נועדה "לאוקמי פירא" שהרי אין בפגיעת הקוצים נזק בטיב הפרי ולכן נראה שאף לדעת החזו"א אסור לעשותה בשביעית. אך יש פוסקים שסברו שמלאכה זו נחשבת ג"כ מלאכה "לאוקמי פירא" ולדעת החזו"א יהיה מותר לעשותה בשביעית. הרב זילבר שליט"א (הלכות שביעית סי' א כסא דוד ס"ק לב) ביאר כן אף בדברי הפאת השולחן וז"ל:

"וכן אין מכוונין לקוץ הקוצים היוצאים מהאילן **שלא יזיק הפירות** - משום **דהווי לאברויי**, ואפשר משום שאין הקוץ מקלקל הפרי אלא דדקירת הקוץ בשעת הגידול מונע שלימות הגידול של הפרי. ולפ"ז מותר לחתוך הקוצים בעץ האתרוג הסמוך לאתרוג כמו שנוהגים בשאר שנים דכל דקירה באתרוג עלול לפסול האתרוג **והווי לאוקמי**".

הרי מבאר שאף פאת השולחן סובר ש"אוקמי פירא" מותר, ומה שאסר לקוץ קוצים הוא משום שמלאכה זו היא "לאברויי פירא" "משום שאין הקוץ מקלקל הפרי אלא דדקירת הקוץ בשעת הגידול מונע שלימות הגידול של הפרי" אך גיזום קוצים בעץ האתרוג שהקוצים יכולים **לפסול** האתרוג למצוותו נחשב אוקמי פירא ומותר בשביעית.

הרי ששתי נקודות נתחדשו בדבריו:

א. שאף פאת השולחן סובר ש"אוקמי פירא" מותר.

ב. שמניעת פגם הפוסל ממצוה נחשב מלאכה "לאוקמי פירא".

מ"מ לדעת הרב קוק לכאורה יש לאסור גיזום קוצים ועלים מעץ האתרוג, ולדעת החזו"א בפשטות אין כאן יסוד של "אוקמי פירא" ויש שהעמידו גם מלאכה זו בגדר של "אוקמי פירא".

ג. גיזום קוצים ועלים מעצי האתרוג אינה מלאכה חקלאית

אלא שיש מקום לחלק ולומר, שהגיזומים בעץ האתרוג אינם נועדו למנוע נזק בגוף הפרי, שהרי מלאכת גיזום הקוצים והעלים סביב הפירות אינה מיטיבה עם עצם הפרי, לא משנה בגודלו של הפרי ולא עם טעמו, אלא רק מאפשרת לקיים מצוות נטילת אתרוג בהידור רב יותר. ובשנים רגילות מלאכות אילו מאפשרות למכור את האתרוג ברווח גדול יותר.

א"כ גיזום הקוצים והעלים בעץ האתרוג אינה מלאכה ל"אוקמי אילנא" ולא ל"אוקמי פירא", אך היא ג"כ אינה מלאכה ל"לאברויי אילנא" ולא ל"לפיטומי פירא", אלא אינה מלאכה חקלאית כלל, אלא עבודה לייפוי הפרי לצורך קיום מצוות נטילת ארבעת המינים בכשרות ובהידור רב יותר.

לכן אף לשיטת הרב קוק שאסר כל המלאכות ל"אוקמי פירא" ולכן אסר לקוצ את הקוצים היוצאים מן האילן, המזיקים את הפירות, הינו דווקא מלאכות חקלאיות שנועדו לשמור את הפירות מן המזיקים. אך עבודה שאינה מלאכה חקלאית, שאין בה תועלת לגוף הפרי, אף לשיטת הרב קוק תהיה מותרת.

הגרי"ש אלישיב שליט"א ג"כ מזכיר היתר זה (משפטי ארץ עמ' 291) תוך כדי משא ומתן וז"ל:

"...הנה כפי שהסביר לי כבודו בעל פה, פעולה זו של חתיכת הקוצים לצורך הנ"ל אינם לרגילים לעשות ביתר אילנות, ורק באילן אתרוג מכיוון שנקב כל שהוא פוסל את האתרוג למצוותו, היה מקום לדון להתיר דמסתברא דלסלק הקוצים שלא ינקבו הפרי דומה כמציל מן הדליקה וכמושיב שומר ואין לך לאוקמי גדול מזה, וגם אין זה בכלל עבודות שנאסרו בשביעית".

הרי שכתב שני טעמים להתיר גיזום קוצים: שמטרת המלאכה ל"אוקמי פירא" ולא להשביח "פיטומי פירא", והוסיף וכתב "וגם אין זה בכלל עבודות שנאסרו בשביעית" דהיינו שאינה כלל עבודה חקלאית שהרי אין כמותה בשאר אילנות, לכן גיזום הקוצים לכאורה מותר.

והוסיף הגרי"ש אלישיב שליט"א להתיר בגלל סברא נוספת בדעת פאת השולחן בעניין גיזום הקוצים וז"ל:

"אמנם בפאת השולחן פ"א פירש - פירוש מדיליה - בהא דתני "אין מכוונין".... ולפי זה בנידון דנן שפעולה זו לא רגילים לעשות בשאר אילנות ורק באילן אתרוג שלא יפסל למצוותו, הרי אף אם נאמר

כהפאת השולחן שאסרו חתיכת הקוצים אף שזה הצלת היזק ולא הוה אלא בגדר אוקמי, משום שלפעמים אסרו חז"ל דמיחלף בעבודות השדה וכמו"ש המפרשים, אבל בכה"ג שחתיכת הקוצים מסוג זה - שלא יפסל למצוותו - אינם רגילים לעשותו בשאר אילנות, הרי יש לדון שלא שייך לאסרו משום איחלופי בעבודת השדה..."

הרי ביאר בדעת פאת השולחן שאסר מלאכות ל"אוקמי פירא" משום שחשש שיבואו להתיר אף עבודות בשדה, אך במקרה דידן שאין רגילים לעשות בשאר אילנות אין חשש שיחליפו ויתירו אף עבודות בשדה. ומ"מ הלכה למעשה הגרי"ש אלישיב פסק לאיסור עיין לקמן).

ד. גיזום קוצים ועלים מעצי האתרוג אינה מלאכה "לאוקמי פירא" ואסורה

הגרי"ש אלישיב שליט"א אף שהביא סברא להתיר, מ"מ הכריע לאסור וז"ל (משפטי ארץ עמ' 292):

"אולם, בעיקר הדבר נראה דגם לדעת החזו"א הסובר דההיתר של פסידא חל אף במקום של הפסד פירות בלבד, זה דווקא במקום הפסד ניכר **לפירות** אך באופן שאין הפסד מהותי לפירות אלא שרוצים להשקיע כל מיני עבודות על מנת שיהיה האתרוג ראוי למצוותו בלא פגם, בזה י"ל שאין זה בכלל לאוקמי".

הרי החמיר וביאר שאף לדעת החזו"א שהתיר "אוקמי פירא" מ"מ כל מקום שאין הוא לאוקמי בין אילנא ובין פירא הרי הוא אסור. דהיינו שסברת "אוקמי" **היא סיבת ההיתר**, אך כל מלאכה בגוף האילן או הפירות שאינה לאוקמי אין לה היתר, ואינו מקבל את היסוד שיש תנאי ראשוני להגדרת מלאכות האסורות בשביעית, שקודם כל תהיה "**מלאכה חקלאית**" אך מלאכה שאינה חקלאית אף שאינה לאוקמי מותרת. ולכן אסר גיזום קוצים ועלים לצורך הכשרת האתרוג למצוותו. וכן נראה דעת בעל דרך אמונה (שמיטה ויובל פ"א ציון ההלכה קעט):

"לא הותרה מלאכה למניעת הפסד הפרי רק שעלול להיגרם הפסד בגוף הפרי אבל אסור לעשות מלאכות אלו לתועלת כספית גרידא כגון לכווין את ההבשלה של הפירות לזמן שמחיר הפירות יהיה גבוה או למנוע פגם קטן שאינו משמעותי לגבי הפרי אע"פ שהוא משמעותי לגבי מחירו, ולכן מותר בשביעית לשים שקיות על הפירות בעת גידולם על העץ בכדי למנוע מהם נזק שמגרע באכילתם **אבל**

**אסור לשים בכדי למנוע הפסד בצורתם החיצונית או בכשרותם
כגון באתרוגים²...**

סיכום:

- א. מלאכות שנועדו למנוע נזק שמגרע בעצם האתרוג שימנעו מאכילתו "לאוקמי פירא", לדעת פאת השולחן והרב קוק אסור לדעת החזו"א מותר.
- ב. יש הסוברים שמלאכות שנועדו למנוע פגם בכשרות האתרוג ובהידורו נחשבות כמלאכות "לאוקמי פירא" יהיו ומותרות לסוברים אוקמי פירא מותר.
- ג. מלאכות שנועדו למנוע פגם בכשרות האתרוג ובהידורו יש סברא להתיר משום שאין זו מלאכה חקלאית ולכו"ע מותר, אך הגרי"ש אלישיב שליט"א הכריע שכל שאין בו לאוקמי בין אוקמי אילנא ובין אוקמי פירא אסור לעשותו בשביעית. לכן הנוטל בסוכות שנה שמינית אתרוג מהודר נקי מכל סימני קוץ ו"בלאט פלעק", יש לחוש אם מהודר הוא אף בקיום מצוות השמיטה.

2. עיין עוד ילקוט יוסף שביעית פ"ח ס"ק ח עמ' שא שהסתפק בדבר, שו"ת משנת יוסף ח"ג סי' ו, קטיף שביעית עמ' 81.

הרב יהודה הלוי עמיחי

חשש כלאי הכרם בענבי נכרי

שאלה

אדם קנה ענבים בכמות גדולה מנכרי המגדלם ועשה מהם יין. לאחר מכן התעורר לחוש שמא הענבים היו מכלאי הכרם, שהרי ידוע שהערבים מגדלים בכרמים (פעמים רבות) ירקות וזרעים כדי לחסוך מקום ועיבודים. קונה הענבים דיבר עם מוכר הענבים כמסיח לפי תומו, והמוכר אמר לו שהוא לא מניח לירקות וזרעים לגדול בכרם בגלל שהם לוקחים את המים מן הגפנים, ומשום כך הענבים גרועים יותר. כמו כן בסיוור כללי באזור לא נראו כלאי הכרם. השאלה העומדת לדיון: האם היין אסור משום כלאי הכרם.

א. שיטת רש"י בפירוש ספק כלאי הכרם

המשנה (ערלה פ"ג מ"ט) אומרת:

"ספק ערלה בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ובחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט.
כרם נטוע ירק וירק נמכר חוצה לו בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ובחוצה לארץ יורד ולוקט ובלבד שלא ילקוט ביד".
הראשונים (ר"ש, רא"ש, רש"ס, רע"ב) מעמידים את המשנה בכרם של נכרי והוא גם היורד ולוקט (בחוץ לארץ).

רש"י (קידושין לח ע"ב) מפרש את המשנה:

"ספק ערלה – ספק עברו עליה שלש שנים, אי נמי פרדס שיש בו נטיעות ערלה ושאר נטיעות ולקט עובד כוכבים מן הפירות ואין ידוע מהיכן".

מדברי רש"י עולה שהמדובר בספק האם הפירות שנלקטו ע"י הנכרי הם ערלה, ובארץ ישראל יש להחמיר ולאסור. את הסיפא של המשנה הדנה בכלאי הכרם והספק בה הסביר רש"י בצורה שונה:

"כרם הנטוע ירק - שזרע ירק בין הגפנים דה"ל כלאי הכרם.
 "וירק נמכר חוצה לו - ויש לחוש שמא מירק שגדל בכרם הוא
 וה"ל ספק כלאים".

מדברי רש"י עולה שהכרם הוא ודאי כלאים, והספק הוא כיון שהפירות נמכרים מחוץ לכרם יתכן שאינם מכרם זה והובאו מכרם שאין בו כלאים, ובכל אופן אסרו מכיון שהמכירה היא סמוך לכרם.
 נראה שרש"י דייק את פירושו מלשון המשנה, שבדין הערלה אמרה לשון "ספק ערלה" ואילו במקרה השני נאמר בצורה מוחלטת "כרם נטוע ירק" דהיינו אין כאן ספק האם יש כאן איסור או לא, אלא הוא בודאי כלאי הכרם, והדיון הוא האם לתלות בירקות שבאים מחוץ לכרם זה או שמא אין לנו לתלות בירקות ממקום אחר. רש"י, כאמור, פרש את הרישא ואת הסיפא של המשנה בצורה שונה, והשאלה היא מה יהיה הדין בערלה הנמכרת סמוך לכרם שהוא ודאי ערלה, ומה יהיה הדין בכרם שהוא ספק ונכרי לקט ענבים והביאו משם.

ב. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם הסביר את המשנה בערלה כפי הסיפא ברש"י אף לגבי ערלה וכך הוא פסק (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"א-ה"ב):

"(ויא) ספק ערלה וכלאי הכרם בארץ ישראל אסור, בסוריא והיא ארצות שכבש דוד מותר, כיצד היה כרם ערלה וענבים נמכרות חוצה לו, היה ירק זרוע בתוכו וירק נמכר חוצה לו, שמא ממנו הוא זה שמא מאחר, בסוריא מותר ובחוצה לארץ אפילו ראה הענבים יוצאות מכרם ערלה או ירק יוצא מן הכרם לוקח מהן, והוא שלא יראה אותו בוצר מן הערלה או לוקט הירק בידו".

"(ויב) כרם שהוא ספק ערלה או ספק כלאים בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ואין צריך לומר בחוצה לארץ".

בהלכה יא הרמב"ם דן על המקרה השני של המשנה שיש ודאי איסור ערלה בכרם, וכן ודאי איסור כלאי הכרם, אלא שהספק הוא המכירה מחוץ לכרם, ושמא

הביאו ממקום אחר, ובארץ ישראל בכו"א הדבר אסור. בהלכה השניה (הי"ב) עוסק בכרם שהוא עצמו ספק האם יש בו ערלה או כלאי הכרם ובכו"א בארץ ישראל הדבר אסור.

מדברי ר"י הזקן (קידושין לח ע"ב) נראה שסובר שכל המשנה דנה על ספק אחד של פירות מחוץ לכרם אלא שברישא זהו דין בערלה ולאחר מכן הובא אותו הדין גם לעניין כלאי הכרם, אבל אין דיון על ספק ערלה. לפי מה שהבאנו לעיל בדעת רש"י והרמב"ם נראה שאם היה ספק כלאי הכרם, אפילו נמכר על פתח הכרם אפשר להקל, שהרי רק בודאי ערלה או כלאי הכרם אסרו בארץ ישראל מחוץ לכרם, אבל בספק ספיקא לא החמירו.

ג. מקום המכירה

לפי הראשונים הסוברים שהדיון הוא בכרם שהוא ודאי ערלה או כלאים ומוכרים על פתחו - הענבים הנמכרים אסורים בארץ ישראל. אבל נראה שאם מוכרים רחוק מהכרם אפילו בארץ ישראל הענבים מותרים. נשאלת השאלה מהו מחוץ לכרם, באיזה מרחק מהכרם נחשב להיות מחוץ לכרם שנאסר בארץ ישראל.

בעל המשנה ראשונה (ערלה פ"ג מ"ט) הקשה הרי רוב הכרמים בא"י אין בהם כלאי הכרם, וא"כ מדוע אנו הולכים לפי הקרוב, הרי קי"ל רוב וקרוב הולכים אחר הרוב, וא"כ כל מה שחוץ לכרם היה צריך להתיר בגלל הרוב? תשובתו היא על פי דברי הרמב"ן (ב"ב כד ע"א) שכתב:

"...דכי האי לאו קרוב בלחוד הוא אלא במקומו ממש הוא, וחזקה **כאן נמצאו וכאן היו**, והכי נמי מוכח בקידושין פרק קמא (ל"ח ב') דקאמרינן בברייתא כרם הנטוע ירק וירק נמכר חוצה לו בארץ אסור, והיינו משום **דדרכן של כל הגננין למכור על פתח גנותיהן**, כדאמרינן בסוף בבא קמא (קי"ט א'), הילכך כמי שהוא במקומו דמי, וכיון דמקום שהוא מקומן ומצוי ליכא מאן דאמר רוב עדיף וכן נראה לי".

על פי דברי הרמב"ן הרי שחוצה לו היינו על פתח הכרם, אבל אם מוכרים בחנות או במקום מרוחק יותר, אין זה מקומו. ובכל מקום שהוא מרוחק מהכרם הולכים אחר רוב הכרמים שאין בהם כלאי הכרם.

בתקופת המבי"ט (לפני כחמש מאות שנה, שנות ה"א-רס-שמ) התעוררה השאלה של כלאי הכרם בצפת, והמבי"ט התיר את מכירת הירקות למרות שחלק מהירקות הובאו לצפת מעין זיתון, שבה היה ודאי כלאי הכרם, וז"ל:

"אבל לפי הדין כל ירק שנמכר במקום רחוק מאותה גינה מותר דליכא ספקא כיון דיש גנות הרבה שמביאין מהן ירק ואין ידוע שיש בהן כלאים דכל דפריש מרובא פריש... ואפילו שבכל המקומות שמביאין מהם אפשר שיש בהן כלאים אפילו הכי רובא דרובא אין בהם, ואפילו אותם שיש בהם רוב הירק שבכל גנות הוא ידוע שאין בהם כלאים כי אינן כרמים אלא גינות של ירק אלא שבקצת צידי הגנות יש גפנים מודלות על קצת ירקות, ואם כן יש רובא שאין בהן גפנים ואותן שיש בהן גפנים היא במיעוט הגן, ועל כל ירק המובא לשוק למכור על ידי בעלי הגנות נאמר כל דפריש מרובא פריש. אע"ג דכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, ואפ"ל רוב היתר ומיעוט איסור, היינו בשלוקח מן הקבוע ואינו ידוע אם היתר לקח או איסור, אבל בנמצא אמרינן הלך אחר הרוב, רוב היתר מותר, והכא בנ"ד הוי כנמצא שהביאו הגוים הירק בחנויות מן הגנות כמו בשר הנמצא ביד גוי שבדין תורה הוא מותר אם רוב מוכרי הבשר ישראלים".

עולה מדברי המבי"ט שכל שהעריבים הביאו את הענבים לעשיית היין ואין הם נמכרים על פתח הכרם הרי זה מותר, וכל דפריש מרובא פריש, והרוב אין בהם כלאי הכרם.

על כן בנידון דידן שהעריבים הביאו ליהודי בחנות הנכרים את הפירות, ורק אמרו לו שנלקח מכרם מסויים, אין בכך משום כלאי הכרם. וכן המהרשד"ם (יו"ד סי' קצג) כתב שיש להקל בלוקח מחנות.

ד. ספק וספק ספיקא

על דברי רש"י (קידושין לח ע"ב ד"ה כרם הנטוע ירק) שהסביר את דין הכרם כלאים "שזרע ירק בין הגפנים דה"ל כלאי הכרם". הוסיף בהגהות הב"ח: "כלומר וספק הוא אם נזרעו באיסור וה"ל כלאי הכרם". דהיינו לפי דברי הב"ח לא איירי הכא בודאי כרם שיש בו כלאים אלא בכרם שיש ספק אם יש בו כלאים ואפילו הכי אסרו מחוץ לכרם.

דברי הב"ח יסודם כנראה מדברי הטור (סי' רצו) שכתב:

"כלאי הכרם בארץ ישראל אסור מן התורה לזרעו ולקיימן ואסור ליהנות מהפרי היוצא מהם ובח"ל אסורים מדרבנן הלכך ספיקו בארץ ישראל אסור ובח"ל מותר. כיצד ירק העומד בין הגפנים ואין ידוע אם נזרע שם באיסור אם לאו אפילו אם רואה שהנכרי לוקט משם מותר לו לאוכלו ובלבד שלא ילקט הוא ויאכל".

מלשון הטור נראה שמעמיד את המשנה לא בודאי איסור אלא בספק איסור ובכך דנה המשנה, וא"כ הלוקח על פתח הכרם איירי בספק כלאי הכרם ולא בודאי, ועל כן הסביר הב"ח כך את לשון רש"י. אולם מדברי רש"י והרמב"ם נראה שהדיון הוא רק בודאי איסור ולא ספק.

הב"ח (סי' רצד ד"ה ערלה נוהג) הסביר את דברי הטור והעמיד את הסוגיא בספק כלאי הכרם ולא בודאי, ואפילו בספק - אם נמכר בפתח הכרם הרי זה אסור. אולם הב"י הסביר את המשנה בודאי איסור בלבד, ומשמע שבא"י הפירות אסורים בודאי איסור על פתח הכרם, אולם בספק איסור הפירות מותרים אפילו על פתח הכרם. מלשון הטור (סי' רצד) בהלכות ערלה משמע כדעת הב"י שאיירי בודאי איסור, אבל בספק איסור על פתח הכרם מותר. וגם לדעת הב"ח איסור הפירות הוא רק על פתח הכרם, אולם אם לוקח מחנות, הפירות מותרים אפילו בארץ ישראל, כיון שרוב הפירות אין בהם כלאי הכרם.

המבי"ט (ח"ג סי' קכז) הביא ספקות רבים לעניין כלאי הכרם:

א. מנ"ל שהירקות הללו (בנידון דידן ענבים) הללו גדלו בכלאי הכרם שמא הובאו ממקום שאין בו איסור כלאי הכרם.

ב. הרי יש אויר בין ענפי הגפן וא"כ שמא הירקות גדלו תחת אויר שמים ולא נאסרו (בנידון דידן הספק הוא על הענבים והם יאסרו).

ועיי"ש עוד ספקות, וכנראה שהוא מרבה בספקות משום שחש לשיטת הב"ח המחמיר בספק ספיקא בפתח הכרם, ואעפ"כ ס"ל שאם יש ספק איסור ונמכר בחנות הרי זה מותר.

וא"כ גם לעניין הענבים דידן כן, שלא נמכרו בכרם או בסמוך לו, אלא הנכרי הביא למקום מסוים (חנות או מחסן) הרי זה מותר.

ה. האם מותר להחמיר

בתקופת המבי"ט היו שהטילו חרם על מי שהחמיר ולא קנה ירקות מכרם שהוא ספק כלאים. בכל זאת נראה שהרוצה להדר יכול להדר, וכפי שהמהרשד"ם

התיר למחמירים בצפת לא לקנות ירקות אלא ממקום שאין בו חשש כלאי הכרם. ונראה שלכך התכוונו מפיצי הכרוז 'הרימו מכשול מדרך עמי' (תר"ע) שבו הסבירו את החומרא בקניית ענבים ליין מנכרי בשנת השמיטה, שהרי יש בגפנים שלהם חשש איסור כלאי הכרם וערלה.

אולם נראה שבנידון דידן הרי שאלו את המוכר בדרך אגב האם הוא שותל ירקות בכרמים, ואמר להם כמסיח לפי תומו שדבר זה הוא רע לכרם, ופוגע בטיב הענבים, ועל כן איננו שותל ירקות בכרם. ואם כן יש בכך סניף של מסיח לפי תומו. אמנם הוא אמר כן בגלל טיב הענבים, שרצונו להטיבו בעיני הקונים, אבל נראה שאפשר לסמוך על כך כיון שרוב הכרמים אין בהם כלאי הכרם ורק במיעוט כרמים יש כלאי הכרם, והתברר שאיננו אפילו מהמיעוט, ועל כן נראה שמותר להמשיך ולקנות מהגוי ענבים.

סיכום

אם הענבים לא נלקחו ע"י ישראל מפתח הכרם אלא הובאו לחנות או למחסן על ידי נכרי, אין לחוש לכלאי הכרם, שהם מיעוט הכרמים, ואפשר לקדש ולהבדיל על היין. והמחמיר תבוא עליו ברכת טוב.

כל הדיון הוא מצד כלאי הכרם ללא התייחסות לקניה מנכרי או קניה מישראל, שבודאי יש להעדיף קניה מישראל כדין "או קנה מיד עמיתך", וכמו כן השנה שנת השמיטה בודאי עדיף לקנות שלא בדרך סחורה ענבי ישראל הקדושים בקדושת שביעית ולקיים בהם מצוות השביעית.

הרב יהודה זולדן

אכילת מעשרות בירושלים, לימוד תורה ומעמד הקהל

מבוא

יש זמנים קבועים בהם חובה לעלות לירושלים למקדש, וישנם מצבים בהם אדם מחייב את עצמו לעלות, אך אין לזה זמן קבוע. בדברינו נעמוד בעיקר על משמעות העליה לירושלים שלא בזמנים הקבועים, ובעיקר עם המעשרות אותם חובה לאכול בירושלים, ועל הקשרם למצות הקהל. הדברים יהיו בעיקרם על פי הסבריו של ספר החינוך.

א. עליה לירושלים בזמנים קבועים – שלושת הרגלים, ומעמד הקהל
חובה קבועה מוטלת על כל זכר בישראל לעלות למקדש בירושלים שלוש פעמים בשנה, בשלושת הרגלים:
"שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלוֹקֶיךָ במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות ולא יראה את פני ה' ריקם (דברים טז, טז)."¹
העליה כוללת בתוכה שלוש מצוות: [א] להראות לפני ה' בהקרבת קרבן עולה, מהעוף או בהמה. [ב] להקריב קרבן חגיגה שלמים מהבהמה. [ג] להקריב שלמי

1. הציווי הראשוני לעלות לרגל מופיע כבר: שמות כג, יז; שמות לד, כג-כד.

שמחה ולשמוח בהם עם אשתו. אשה איננה מחויבת לעלות לרגל, אך אם באה עם בעלה אוכלת עמו שלמי שמחה.²

בזמנים הקבועים הללו, בשלושת הרגלים, כל זכר חייב לעלות לרגל. אין זה משנה מה מעמדו או מקצועו. העליה והקרבת הקרבנות תפעל את פעולתה הרוחנית:

"ואף על פי שהאמת כי אינו צריך דבר מידינו, כמו שכתוב [תהילים נ, יב] 'אם ארעב לא אומר לד', אף על פי כן בדמיון מחשבתנו אנחנו רואין כאלו נעמוד לפניו, והאמת שהנפשות קרובות אל הטוב במקום ההוא יותר משאר מקומות ואור פני מלך נוגה עליהם שם, ועל כן ראוי לנו לעשות מעשה הקרבן בעת ההיא, כי בפעולת הקרבן נתכן לקבלת הטובה ותתעלה נפשותינו מעלה מעלה, ...ונוהגת בזמן הבית, בזכרים אבל לא בנקבות, ולא כל הזכרים, שחיגר וסומא אפילו באחת מעיניו וחולה וזקן וענוג הרבה שאינו יכול לעלות ברגליו, כולן פטורין, וכן טומטום ואנדרוגינוס ועבדים, אבל כל שאר הזכרים חייבין, ואפילו יש להן אומנות מכוער כגון מקמץ ומצרף ועבדן, מטהרין גופן ומלבושן, ועולין לפני השם יתברך, והם מקובלין לפניו כשאר ישראל, שטינוף הנפש הוא הממאיס בני אדם לפני המקום, ולא האומנות כל זמן שעושין אותו בנאמנות" (ספר החינוך מצוה פח).

פעם בשבע שנים, בעת העליה לרגל בחג הסוכות, הכל מצווים לעלות, לא רק הזכרים אלא גם הנשים הטף והגרים:

"ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסוכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלוקיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוקיכם ושמרו לעשות את כל דברי

2. ע"פ הגמ' בחגיגה ו ע"ב; רמב"ם הל' חגיגה א,א.

התורה הזאת (דברים לא, י-יב)³

עליה זו איננה מאופיינת בהקרבת קרבנות, אלא בשמיעת הקריאה בתורה: "לפי שכל עיקרן של עם ישראל היא התורה, ובה יפרדו מכל אומה ולשון להיות זוכין לחיי עד תענוג נצחי שאין למעלה הימנו בנבראים, על כן להיות כל עיקרן בה ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם אנשים ונשים וטף לאמר מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו, ותהיה התשובה לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו, ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה וישמח ה' במעשיו, וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצוה ולמען ילמדו ויראו את ה'" (ספר החינוך מצוה תריב). שתי מטרות בעת העליות בזמנים הקבועים לירושלים למקדש: [א] הקרבת קרבן, ובמצבים מסוימים גם אוכלים ממנו. [ב] לימוד תורה בהמון.⁴

ב. בזמנים לא קבועים – קרבנות, מעשרות, נטע רבעי, והתחייבויות אחרות

ישנן מצבים נוספים בהם גם כן יש לעלות לירושלים למקדש. העליות הללו יכולות להעשות בעת העליה בשלושת הרגלים, אך הם עומדות בפני עצמן. מי שיש לו גידולים חקלאיים מסוימים, וכן מי שמעונין או מחויב להקריב קרבנות, עליו להגיע לירושלים למקדש:

"והבאתם שמה עלתיכם וזבחיכם ואת מעשרתיכם ואת תרומת ידכם ונדריכם ונדבתיכם ובכרת בקרכם וצאנכם. ואכלתם שם לפני ה' אלוסיכם ושמחתם בכל משלח ידכם אתם ובתיכם אשר ברכך ה' אלוסיך" (דברים יב, ו-ז).

3. הרמב"ם רואה במצות הקהל הרחבה של מצות עליה לרגל. את הלכות עליה לרגל כתב בהל' חגיגה פרקים א-ב, ואת הלכות הקהל בפרק ג.

4. טעם אחר, ראה בספר החינוך מצוה תפט.

"עולותיכם וזבחיכם" - אדם שחייב להביא קרבנות (כגון: חטאת, אשם) מקריבם רק בירושלים במקדש, ולא במקום אחר. "מעשרותיכם" - מעשר בהמה, ומעשר שני. "תרומת ידיכם" - ביכורים. "ונדבותיכם" - התחייבויות שאדם מקבל על עצמו - קרבן תודה, קרבן נדבה. "ובכורות ברכם וצאנכם" - בכורות.

במקומות נוספים, חוזרת התורה על החובה לעלות לירושלים במצבים הללו: "לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך ותירשך ויצהרך, ובכורות בקרך וצאנך וכל נדריך אשר תדר ונדבותיך ותרומת ידך. כי אם לפני ה' אלוקיך תאכלנו במקום אשר יבחר ה' אלוקיך בו אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי אשר בשעריך ושמחת לפני ה' אלוקיך בכל משלח ידך" (דברים יב, יז-יח).

ובמקום נוסף, חוזרת התורה ומתמקדת בחובה לאכול מעשר שני בירושלים, וכן מעשר בהמה:

"עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה. ואכלת לפני ה' אלוקיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירושך ויצהרך, ובכורות בקרך וצאנך, למען תלמד ליראה את ה' אלוקיך כל הימים. וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלוקיך לשום שמו שם כי יברכך ה' אלוקיך. ונתתה בכסף וצרת הכסף בידך והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלוקיך בו. ונתתה הכסף בכל אשר תאזה נפשך בבקר ובצאן וביין ובשכר ובכל אשר תשאלך נפשך ואכלת שם לפני ה' אלוקיך ושמחת אתה וביתך" (דברים יד, כב-כו).

מי שיש לו גידולים, חייב להפריש עשירית מיבולי השדה, במשך ארבע שנים ממעגל שבע השנים של שמיטה. בשנה הראשונה, השניה, הרביעית והחמישית. את מה שהופרש, יש להעלות לירושלים למקום המקדש ולאכול שם, יחד עם בני משפחתו. כמו כן יש להפריש מעשר מהבהמות להעלותם לירושלים ולאכלם שם. מי שמתקשה בדבר, פודה את המעשר בכסף, ובכסף קונה מאכלים אחרים, ואוכלם בירושלים.

גם את פרי הנטיעה בשנה הרביעית חובה לאכול בירושלים:

"וכי תבוא אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל. ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה' " (ויקרא יט, כג-כד).

לא כתוב במפורש בתורה שיש לאכול את פרי נטע רבעי בירושלים, אך זו משמעות המילים: "יהיה כל פרי קדש הלולים לה'":

"כמעשר שני שכתוב בו: 'וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי הארץ לה' הוא קדש לה' (ויקרא כז, ל). מה מעשר שני אינו נאכל חוץ לחומת ירושלים אלא בפדיון, אף זה כן. ודבר זה הלולים לה' הוא, שנושא שם לשבח ולהלל לשמים" (רש"י שם).

ג. החובה לאכול בירושלים אמצעי להפצת תורה בכל משפחה בעם ישראל

החובה להקריב קרבנות - חטאת, אשם, נדרים ונדבות, רק במזבח שבמקדש, היא בשל המגמה לרכז את עבודת ה' זו, במקום אחד נבחר:

"כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלוקיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה. והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם ואת מעשרותיכם ואת תרומת ידכם ונדריכם ונדבותיכם ובכרת בקרכם וצאנכם. ואכלתם שם לפני ה' אלוקיכם ושמחתם בכל משלח ידכם אתם ובתיכם אשר ברכך ה' אלוקיך. לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום איש כל הישר בעיניו. כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר ה' אלוקיך נתן לך" (דברים יב, ה-ט).

במדבר, ואף בתקופות מסוימות בעת הכניסה לארץ, היה מותר להקריב בבמות פרטיות. אך: "באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להן היתר, והיא היתה נחלה" (זבחים קיב ע"ב). מבין הקרבנות שלושה מהם גם נאכלים ע"י בעלי הקרבן: תודה, שלמים, קרבן פסח. אך מה המטרה באכילת מעשר שני, נטע רבעי ומעשר בהמה דוקא בירושלים? ספר החינוך מטעים את כל החובות הללו בטעם אחד. באשר לפירות נטע רבעי, כותב:

"שרצה האל להיות האדם מתעורר להלל השם ברוך הוא בתחילת מבחר פירות אילנותיו, כדי שינוח עליו נועם השם וברכתו ויתברכו פירותיו, כי האל הטוב חפץ בטוב בריותיו, ולכן צונו להעלותן ולאכול אותן במקום שבחר מימי קדם לעבודתו ברוך הוא, כי שם צוה יי את הברכה, ומבחר פירות האילן הם היוצאים בשנה הרביעית. ועוד יש תועלת לאדם בהיותו מצווה לאכול במקום ההוא קצת פירותיו, כגון

זה ומעשר שני וגם מעשר בהמה, כי מתוך כך יקבע מושבו או מושב קצת מבניו באותו המקום ללמוד תורה שם" (ספר החינוך מצוה רמז). טעם כפול. שבח והלל לפירות הארץ, ומטרה נוספת לתועלת האדם הבא לירושלים- הזדמנות ללמוד תורה. בזמן שהאדם נמצא בירושלים ואוכל פירות נטע רבעי, ינצל את הזמן ללמוד תורה, ואולי אף מי מבניו שבא איתו ישאר ללמוד שם.

באופן רחב יותר כתב זאת ספר החינוך במצות אכילת מעשר בהמה:

"האל ברוך הוא בחר בעם ישראל וחפץ למען צדקו להיות כולם עוסקי תורתו ויודעי שמו, ובחכמתו משכם במצוה זו למען ילמדו יקחו מוסר. כי יודע אלהים שרוב בני אדם נמשכים אחר החומר הפחות בשגם הוא בשר, ולא יתנו נפשם בעמל התורה ובעסקה תמיד, על כן סיבב בתבונתו ונתן להם מקום שידעו הכל דברי תורתו על כל פנים, שאין ספק כי כל אדם נמשך לקבוע דירתו במקום שממונו שם. ולכן בהעלות כל איש מעשר כל בקר וצאן שלו שנה שנה במקום שעסק החכמה והתורה שם והיא ירושלים, ששם הסנהדרין יודעי דעת ומביני מדע, וכמו כן נעלה לשם מעשר תבואתנו בארבע שני השמיטה, כמו שידוע שמעשר שני נאכל שם, וכן נטע רבעי שנאכל שם, על כל פנים או ילך שם בעל הממון עצמו ללמוד תורה או ישלח לשם אחד מבניו שילמד שם ויהיה ניזון באותן פירות. ומתוך כך יהיה בכל בית ובית מכל ישראל איש חכם יודע התורה, אשר ילמד בחכמתו כל בית אביו, ובכן תימלא הארץ דעה את ה'. כי אם חכם אחד לבד יהיה בעיר או אפילו עשרה, יהיו הרבה מבני אדם שבעיר וכל שכן הנשים והילדים שלא יבואו לפנייהם כי אם פעם אחת בשנה, או אפילו ישמעו דבריהם פעם בשבוע ילכו הבית וישליכו כל דברי החכם אחרי גוים. אבל בהיות המלמד בכל בית ובית שוכן שם ערב ובוקר וצהרים ויזהירם תמיד, אז יהיו כולם, אנשים ונשים וילדים מוזהרים ועומדים ולא ימצא ביניהם שום דבר חטא ועוון, ויזכו למה שכתוב (ויקרא כו, יא - יב): 'ונתתי משכני בתוכם... והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלוקים' (ספר החינוך מצוה שס).

לפיו, חובת אכילת מעשר בהמה בירושלים, כמו גם מעשר שני ונטע רבעי, היא אמצעי להגדיל תורה בישראל. המגמה היא להביא לידי כך שבכל משפחה יהיה אדם

שלומד ומחובר למרכז התורה והקודש שבירושלים- חכמי הסנהדרין, וממנו הפצת תורה וידעיתה לכל בני המשפחה, בעיקר לאלו שלא מצוים ושלא עולים לירושלים. במצות מעשר שני מפנה החינוך לדבריו במצות מעשר בהמה, ומציין שטעמו מופיע במפורש בפסוק המנמק את חובת אכילת מעשר שני בירושלים:

"משרשי המצוה כתבתי במצות מעשר בהמות [מצוה שס], ואף על פי שהענין מבואר טעמו בכתוב שהוא: 'למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים' " (ספר החינוך מצוה תעג).

כך אכן נלמד בספרי, הפסוק המנמק את אכילת מעשר שני בירושלים: "למען תלמד ליראה את ה' אלהיך" - מגיד שהמעשר מביא את האדם לידי תלמוד תורה" (ספרי דברים פסקא קו).

בדומה לדברי החינוך, פירשו התוס' את דרשת הספרי: "דרשין בספרי: 'למען תלמד ליראה' וגו'- גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד. לפי שהיה עומד בירושלים, עד שיאכל מעשר שני שלו והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה".⁵

לדברי התוס', לא רק הזדמנות ללמוד תורה, אלא שינוי פנימי עמוק המתחולל בנפשו של האוכל. "היה גם הוא מכוון ליראת שמים" - האכילה היתה מתקדשת, השאיפות הרוחניות היו מתרוממות ומבקשות שיאים חדשים בעבודת ה', מתוך כך עוסק אוכל המעשרות בלימוד תורה. מטרת האכילה בירושלים על מנת ללמוד תורה, נלמדת מההקבלה בין הפסוקים העוסקים במעשר שני ובמעשר בהמה לבין הפסוקים שבמצות הקהל:

מעשר שני ומעשר בהמה:

"ואכלת לפני ה' אלוך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך למען תלמד ליראה את ה' אלוך כל הימים" (דברים יד, כג).

הקהל:

"הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען

5. כך פירשו את דרשת הספרי גם: תוס' בקידושין כד ע"א ד"ה ה"ג; רמב"ן דברים יד, כב, ורמב"ן שכת העשין מצוה א. ראה גם: שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן רלד.

ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלקיכם ושמרו לעשות את כל

דברי התורה הזאת" (דברים לא, יב).

אילו הם שני פסוקים בהם מטרת המצוה היא ללמוד ליראה את ה', והדבר נעשה ע"י לימוד תורה בבית המקדש.

העילה לפיה מצווה התורה את בעלי הרכוש - בעלי מטעים, ובעלי בהמות לעלות לירושלים על מנת לאכול את מעשרותיהם שם, היא לחבר אותם למרכז התורה, על מנת שילמדו תורה ממקור הקודש, מבית הדין הגדול. ראית הכהנים בעבודתם ולווים בשירים ובזמרים בעזרת הכהנים, ואת הסנהדרין היושבים בלשכת הגזית הלומדים ומלמדים תורה והוראה, תרומם רוחנית ותורנית את בעלי הרכוש ותמלאם בתורה ובאמונה. לדברי ספר החינוך, משם תבוא הקרנה והשפעה לכל בית, ולכל משפחה, בהיותם מחוברים לאורך כל השנים ע"י אותו שעולה לאכול מעשרותיו במקדש, למקור הקודש. פעם בשבע שנים, מחויבת כל המשפחה - האנשים הנשים והטף, לבא בעצמם לירושלים ולהתחבר בצורה ישירה בלתי אמצעית, וללמוד תורה. "הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרד אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוהיכם", ומפרש הרמב"ן:

"למען ישמעו ולמען ילמדו - האנשים והנשים, כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו - הם הטף, כי ישמעו וישאלו, והאבות ירגילום ויחנכו אותם. ...אבל רבותינו אמרו (חגיגה ג א), האנשים ללמוד והנשים לשמוע, והטף למה בא, ליתן שכר למביאייהם" (רמב"ן דברים שם).

לדעת הרמב"ן מטרת בואם של הגברים והנשים למעמד הקהל זהה, בשונה מדברי חז"ל, ועליהם ללמוד ביחד תורה. אם במשך השנים, ראש המשפחה או אחד מבני המשפחה היה עולה לירושלים ולומד שם תורה ובשובו למשפחתו היה מלמד את הכל, במעמד הקהל המשפחה כולה באה ולומדת.⁶

6. כיצד היו עומדים במעמד הקהל? משפחות משפחות, או בנפרד כמו בשמחת בית השואבה. בשמחת בית השואבה מצינו התייחסות רחבה של בגמ' בסוכה נא ע"ב באשר לשלבים השונים של "התיקון הגדול" שהיו עושים על מנת להפריד בין הנשים לגברים. ראה בספרי: מועדי יהודה וישראל, "הוספות ושינויים במבנה המקדש בשל שמחת בית השואבה ומעמד הקהל", עמ' 147-157. אך באשר למעמד הקהל אין כל התייחסות. אמנם יש שברור להם שהגזוזטראות שהיו בעזרת נשים לשמחת בית השואבה, שמשו גם למעמד הקהל. ראה: הרב

בראש המעמד עומד המלך, הקורא באזני כל העם מספר התורה שלו, או מספר העזרה ממנו היה מעתיק לספרו שלו את התורה.⁷ גם מטרת כתיבת ספר של המלך היא: "למען ילמד ליראה את ה' אלוהיו" (דברים יז, יט).

ד. תקנת בתי הספר נלמדה ממצות אכילת המעשרות

ספר החינוך ראה ערך רב בהיות בכל בית בן תורה שלמד אצל סנהדרין שבירושלים בעת שעלה לאכול את מעשרותיו:

"כי אם חכם אחד לבד יהיה בעיר או אפילו עשרה, יהיו הרבה מבני אדם שבעיר וכל שכן הנשים והילדים שלא יבואו לפניו כי אם פעם אחת בשנה, או אפילו ישמעו דבריהם פעם בשבוע ילכו הבית וישליכו כל דברי החכם אחרי גוים. אבל בהיות המלמד בכל בית ובית שוכן שם ערב ובוקר וצהרים ויזהירם תמיד, אז יהיו כולם, אנשים ונשים וילדים מוזהרים ועומדים ולא ימצא ביניהם שום דבר חטא ועוון" (ספר החינוך מצוה שס).

התיאור בספר החינוך הוא שאין מסגרות לימוד מסודרות, ועיקר לימוד התורה והמסורת הוא בבית. יתכן וממגמת העליה לשם אכילת מעשרות, ומחיבור למצות הקהל, אפשר להבין את השתלשלות תקנת בתי הספר. מלימוד תורה במסגרת עליה לרגל, עד הקמת בתי ספר בכל מקום:

"אמר רבי יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש, ויהושע בן נמל שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחילה, מי שיש לו אב, מלמדו תורה: מי שאין לו אב, לא היה למד. מאי דרשו ביה? 'ולמדתם אותם' (דברים יא, יט) - ולמדתם אתם. התקינו שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרשו? 'כי מציון תצא תורה, ודבר ה' מירושלים' (ישעיהו ב, ג). ועדין, מי שיש לו אב, היה מעלו ומלמדו; מי שאין לו, לא היה עולה ולמד. התקינו שיהיו

משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חלק או"ח א סי' לט ד"ה אבל אי אפשר; הרב אהרן קוטלר, משנת ר' אהרון, חלק א סי' יג.
7. ראה בספרי: מועדי יהודה וישראל, "ספר תורה בהקהל ובכיפור"***.

מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותו כבן ט"ז כבן י"ז; ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויצא. עד שבא ר' יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותו כבן שש כבן שבע" (בבא בתרא כא ע"א).

הברייתא מתארת מצב לפיה לימוד התורה היה רק במסגרת המשפחה. "היה מעלו ומלמדו... לא היה עולה ולמד" ממקדת את תקנת בתי הספר בירושלים, לעולי הרגלים העולים עם ילדיהם. מדוע בעת עליה לרגל היה ערך גדול יותר ללימוד תורה? על כך הסביר תוס':

"לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה היה מכוון לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה".

ומיד, בהמשך דבריו קושר תוס' בין העליה לשם אכילת מעשרות לבין לימוד תורה: "דדרשינן בספרי: 'למען תלמד ליראה' וגו' - גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד. לפי שהיה עומד בירושלים, עד שיאכל מעשר שני שלו והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה". (תוספות בבא בתרא כא ע"א ד"ה כו).

כיון שהתקנה לא הקיפה את הכל, כי יתומים לא הועלו לירושלים, וגם בביתם לא היה מי שילמדם, התפתחה התקנה לכל פלך ופלך, ואח"כ ע"י יהושע בן גמלא לכל מקום ומקום. מכאן, שהמטרה בשלה עלו לירושלים לאכילת מעשרות התרחבה, והביאה לכך שקמו מסגרות תורניות מסודרות בכל מקום ומקום. התקנה השתלשלה עוד בימי הבית השני, שהרי ר' יהושע בן גמלא, המעצב הסופי של תקנת בתי הספר חי בשלהי הבית השני.⁸ תקנתו של ר' יהושע בן גמלא לא ביטלה את המחויבות להקים

8. על טיבו של ר' יהושע בן גמלא, כתבו התוס' (ד"ה זכור) שהיה צדיק גמור, והוא נזכר לשבח גם ביומא לז ע"א על שעשה שני גורלות של אשכרוע מזהב. אמנם ביומא יח ע"א ויבמות סא ע"א ביקרו אותו על שאשתו, מרתא בת ביתוס, שילמה לינאי המלך כדי שימנה אותו לכהן גדול. לדעת התוס' (וכן בתוס' ישנים ובחי' הריטב"א ביומא יח ע"א) נמתחה ביקורת זו עליו, כיון שהיו שם אחרים הראויים ממנו למישרה זו. אך לדעת תוס' ישנים ביבמות סא ע"א ר' יהושע בן גמלא המוזכר בסוגייתנו איננו אותו כהן גדול המוזכר בגמרא ביומא וביבמות. ראה עוד בשו"ת תשב"ץ ח"ג סי' לז, ובשו"ת חתם סופר חלק ה סי' כא וסי' קס. איך שלא יהיה מדובר על תנא שחי בשלהי הבית השני.

מערכות חינוך לגילאים בוגרים יותר "כבן שש עשרה כבן שבע עשרה". כך הסביר הנצי"ב:

"בגמרא הביא רב תקנה שהיה לפני ר' יהושע בן גמלא לפני בני ט"ז וי"ז הינו ישיבות גדולות לתלמוד, וכשהתקין ר' יהושע בן גמלא מלמדי תינוקות בכל עיר, מכל מקום לא ביטל הישיבות הגדולות שהיו עד כה בכל פלך ופלך, דודאי אי אפשר לתקן בכל עיר ועיר מלמדים לתלמוד שיצאו לתכלית הראוי כמו שאפשר בכל פלך ופלך... וכן הוא לשון הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, א): 'מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך, ובכל עיר ועיר'. ולכאורה הוא שפת יתר, בכל עיר ועיר ממילא כל מדינה ופלך בכלל? אלא שכל מקום לכערכה ביכולת להגדיל תורה לשמה (נצי"ב על השאלות, שאילתא קמב).

משמעותה של תקנת יהושע בן גמלא לדורות היא, שכל מערכות החינוך, אף מהגיל הצעיר ביותר, כבן שש שבע, מחוברות למקור הקודש, לסנהדרין היושבת בירושלים בלשכת הגזית "כי מציון תורה ודבר ה' מירושלים". אם בתחילה היה העולה לרגל לאכול מעשרותיו לומד תורה בירושלים ומשם מלמד את בני משפחתו, הרי שבמהלך בית שני תוקנה תקנת בתי הספר, ובכל מקום קימת מסגרת לימודית שיונקת את כוחה ממרכז הקודש מירושלים. פעם בשבע שנים, במסגרת מעמד הקהל, עולים הכל, אנשים נשים וטף, מורים ותלמידים, רבנים ופשוטי עם, ללמוד תורה במקדש, ולקבלה מחדש, "כיום שניתנה בו בסיני... שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת ויראה עצמו כאילו עתה נצטוו בה ומפי הגבורה שומעה" (רמב"ם הל' חגיגה ג, ו).

גם במעמד הקהל, אחת מהפרשיות שהמלך היה קורא, אילו הפסוקים העוסקים בענייני מעשרות:

"שמע' (ו, ד-ט), 'והיה אם שמע' (יא, יג-כא), 'עשר תעשר' (יד, כב-כט), 'וכי תכלה לעשר' (כו, יב-טו), ופרשת המלך (יז, יד-כ) וברכות וקללות עד שגומר כל הפרשה" (כח, א-סח). (תוספתא סוטה [ליברמן] ז, יז; משנה סוטה ז, ח).

יושם לב, שעל פי סדר זה, יש לדלג מפסוקי "עשר תעשר" לפסוקי "כי תכלה לעשר", ולחזור חזרה לקריאת פסוקי פרשת המלך, והיה מסיים בקריאת הברכות והקללות. הראשונים נחלקים בשאלה האם המלך היה קורא רק את הפרשות הללו

(רש"י סוטה מא ע"א), או שהמלך היה קורא הכל, והתנאים הדגישו באופן מיוחד דוקא פרשיות אילו (רמב"ם הל' חגיגה ג, ג).

מדוע היו קוראים במעמד הקהל בפרשת המעשרות?

"אמר רבי אבהו: ולמה קורין 'עשר תעשר', 'כי תכלה לעשר'? על ידי שיצאו ישראל משביעית לשמינית, שלא לשכח את המעשרות".
(ירושלמי סוטה ז, ח)

לא לשכוח את ההלכות הקשורות להפרשת המעשרות, ולזכור את המגמה לפיה יש לאכול מעשר שני ומעשר בהמה בירושלים על מנת ללמוד תורה שם, וכך לשמור במשך כל השנים על החיבור לקודש ולתורה היוצאת מירושלים מבית הדין הגדול, הסנהדרין, ושוב עם סיום מעגל שבע השנים עולים הכל לירושלים להקהל.

סיום

אכילת מעשר שני, מעשר בהמה, ונטע רבעי בירושלים, היא עילה לחבר את בעלי הרכוש באופן קבוע למקדש לינוק משם תורה וקדושה, לרומם בכך את מעמדם ומעשיהם החומריים לכאורה, ולהפכם להיות חלק מנושאי התורה וממלמדיה, לפחות ברמה המשפחתית. המחויבות להקמת בתי ספר היא אכן מוטלת על "הציבור שבכל מקום ומקום להושיב מלמדי תינוקות" (ספר החינוך מצוה תיט), אך המחויבות המשפחתית נשארת. בעונותינו, אין לנו כיום מקדש, ואיננו אוכלים מעשר שני, מעשר בהמה ונטע רבעי בירושלים:

"פודין את המעשר השני הראוי להאכל בקדושה בעיר המרכזית הקדושה החיה המקום אשר בחר ה' לב האומה לכל זרמי חייה, משלמים 'פריים תחת שפתינו' שפך שיח, תחת סדרים חיים... כל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן ונראה כמה הם רחוקים מאיתנו, כמה חיינו היו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים עד שיהיו אלו המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק שאנו יכולים לקימו בתור זכר לדבר, זכר קודש, זכרון לחיים שלמים שיבאו לנו בבא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים, ואשר בקימנו אותן עכשו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת החיה". (הראי"ה קוק, אורות עמ' נז-נח).

התבוננות מעמיקה במהות מצות אכילת מעשר שני מעשר בהמה ונטע רבעי בירושלים, מחברת אותנו כיום לפחות לחובה ולנטילת אחריות ללמד תורה בגדלות ובעמקות בחוג המשפחה הקרוב, ובכל עם ישראל, בכל מקום ומקום, ופעם בשבע שנים במוצאי השמיטה, בעליה למעמד זכר להקהל, ולהתמלא שם מלימוד תורה בהמון, לקראת ימים בהם שוב נאכל מעשרות יחד עם שלמי קרבנות במקדש בירושלים, ואנשים נשים וטף יקהלו ויבואו במועד חג הסוכות לשמוע קריאת פסוקים מהתורה: "שהן מזרזות אותן במצות ומחזקות ידיהם בדת האמת" (רמב"ם הל' חגיגה ג, א).

הרב יעקב אפשטיין

הגולן ועבר הירדן חלק מארץ ישראל

שאלה

מה דין הגולן ועבר הירדן לגבי מצות ישוב ארץ ישראל האם מצווים לכבוש אותם ולשבת שם, האם האזורים הללו חייבים במצוות התלויות בארץ?

א. ארץ שבעת עממים

נאמר בספר בראשית (פס"ו פס' יח-כא):

"ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת. את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני. ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרשני ואת היבوسی".

מפרש רש"י: "ואת הרפאים - ארץ עוג, שנאמר בה (דברים ג יג) ההוא יקרא ארץ רפאים". למדים מרש"י שארצו של עוג¹ היא מארצות העממים שניתנו לישראל. נאמר במס' בבא בתרא (נו ע"א): "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל שהראהו הקב"ה למשה - חייב במעשר. לאפוקי מאי? לאפוקי קיני, קניזי, וקדמוני".

1. לא מצויין בתורה (לפי מיעוט ידיעותי) הגבול הדרומי של ממלכת עוג בבשן, ולפי הנראה הגבול הדרומי הוא הירמוך.

היינו מאותן ארצות שמושה ראה מהר העברים (דברים לב, מט; לד, א-ג) רק ארצות שבעה עממים חייבות במצוות התלויות בארץ ולא קיני קניזי וקדמוני. וכן הקב"ה אומר למשה: "ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבר" (דברים לד, ד). מפרש הרשב"ם (בבא בתרא נו ע"א):

"...ואף על גב דרפאים נמי כתיב באברהם לא ממעטינן ליה דהיינו חוי דלא כתיב התם, ומצינו שכבשם משה דכתיב (דברים ג) ההוא יקרא ארץ רפאים כלומר היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים". וכך אומר משה רבינו (דברים ג, ח-יז בדילוג):

"ונקח בעת ההוא את הארץ מיד שני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן מנחל ארנן עד הר חרמון... כל ערי המישר וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי ערי ממלכת עוג בבשן. ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההוא מערער אשר על נחל ארנן וחצי הר הגלעד ועריו נתתי לראובני ולגדי. ויתר הגלעד וכל הבשן ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה כל חבל הארגב לכל הבשן ההוא יקרא ארץ רפאים... ולמכיר נתתי את הגלעד. ולראובני ולגדי נתתי מן הגלעד ועד נחל ארנן תוך הנחל וגבל ועד יבק הנחל גבול בני עמון. והערבה והירדן וגבל מכנרת ועד ים הערבה ים המלח תחת אשדת הפסגה מזרחה".

עולה מן הדברים כך: בין הארצות עליהן חל מצות כיבוש א"י היא ארץ הרפאים שניתנה לאברהם אבינו. והיא חייבת בתרו"מ. והיא ארצו של עוג מלך הבשן שנכבשה ע"י משה וישראל בשנת הארבעים לפני פטירת משה. ישנן ארצות אשר ישבו בהן הרפאים (דברים פרק ב) והן לא ניתנו לישראל². עם ישראל כבש מיד מלכי האמורי

2. רש"י (דברים ב, כ): "ארץ רפאים תחשב (=ארץ בני עמון) - ארץ רפאים נחשבת אף היא לפי שהרפאים ישבו בה לפני, אבל לא זו היא שנתתי לאברהם". רשב"ם (דברים ב, כ): "ארץ רפאים תחשב אף הוא - כמו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים שכתוב שם את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים, אף היא נחשבת כרפאים ואע"פ כן נפלו לפנייהם ונצחום וכל שכן שאתם תירשון." "תחשב - אבל לא נקראת ארץ רפאים כי אם ממלכת עוג בבשן שכתוב בה לפנינו ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר הוא רפאים שנאמר בין הבתרים ולכך ירשום ישראל".

מנחל ארנון עד הר חרמון. מתוך עבר הירדן החלק הצפוני ממלכת עוג בבשן קרוי ארץ הרפאים, והוא המובטח לאברהם אבינו.

ב. הגולן ועבר הירדן אינם בתוך גבולות א"י

בפירוש אור החיים הקדוש (במדבר לב, ז) חולק וסובר שכל עבר הירדן גם ארץ סיחון ועוג ודרומה אינה מנחלת אבותינו שנצטוונו לכבושה, ואף לא בגבולות א"י המובטחת לאברהם אבינו. וז"ל:

"מה שאין כן ארץ סיחון ועוג אינה בכלל ארץ שנתן ה' לאברהם, וכדנניא (ספרי פסקא רצט) וז"ל: לתת לך פרט לעבר הירדן שנטלת מעצמך, והגם שסברא זו היא סברת ר' שמעון אבל תנא קמא דורש דרשה אחרת, מדרבי שמעון נשמע לתנא קמא, כי מן הסתם אינם חולקים בעיקר הדבר, אם ארץ סיחון ועוג היא בכלל מה שנתן ה' לאברהם, אם לאו.

"גם מצינו שאמרו רבותינו ז"ל (במדב"ר ז, ח) בעשר קדושות שאין עבר הירדן ראוי לבית המקדש ולשכון השכינה, וכן אמר הכתוב (יהושע כב, יט) אם טמאה ארץ אחוזתכם, הא למדת שיש הפרש בין ארץ סיחון ועוג לארץ ישראל, ואפשר כי מטעם זה לא היה בדעת משה לחלקה לשבטים, והיה חפץ שיהיו כל ישראל בארץ אשר נתן ה' להם להיותה יותר קדושה, ועיין בפרשת דברים (ג, יג) בפסוק ההוא יקרא ארץ רפאים".

ובדברים (ג, יג) מבאר אור החיים:

"ההוא יקרא ארץ רפאים פירשתי למעלה כי הכוונה היא תקרא ולא תחשב כפי האמת, שאם אינך אומר כן והיא בכלל הרפאים [מה] שנתן ה' לישראל, תקשה ברייתא דספרי שאמרו אשר ה' אלהיך נותן לך, פרט לעבר הירדן שנטלת מעצמך, עד כאן, והלא בכלל מה שנתן ה' היא, ומה גם לדברי רבותינו ז"ל שאמרו ברבות (ב"ר מד, כג) שהרפאים זה חוי, ומצינו שמנאו הכתוב בכלל הז' [עממין] שנתן להם בעלותם מארץ מצרים, דכתיב (שמות ג, יז) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגו' והחוי וגו', אלא ודאי שאין ארץ עוג נחשבת רפאים, אלא שנטלוה מעצמן.

"ואם תאמר והלא מצינו שהאמורי גם כן נזכר בשבעה עממין אשר

אמר ה' שיתן להם בעלותם בארץ מצרים והוא סיחון, דכתיב (במדבר כא, כא) מלך האמורי, וכתיב (שם, כה) וישב ישראל בכל ערי האמורי, וחזרה קושיתנו לדברי ספרי.

"זו אינה קושיא כי ערי האמורי האמורים בסיחון אינם מה שנתן ה' לאברהם, כמו שגילה הכתוב בפירוש שם (פסוק כו) כי חשבון עיר סיחון וגו', והוא נלחם במלך מואב הראשון, ויקח את כל ארצו מידו וגו', הרי שארץ סיחון מואבית היא, אלא שזכה בה סיחון, ונקראת אמורי בשביל סיחון שהיה מלך על האמורי, ולעולם לא באה בכלל מתנת שבעה אומות שהגיע זמנם.

"עוד נראה כי לעולם כל אשר בשם רפאים יכונה נכלל במאמר ה' לאברהם ואת הרפאים, וארץ סיחון ועוג בכלל אשר נתן ה' היא שהרי קראה הכתוב ארץ האמורי, וארץ עוג גם כן הרי קראה רפאים, שהם החוי, ופירוש ברייתא של ספרי שאמר פרט לעבר הירדן הוא על ישיבת הארץ, כי הגם שנתן ה' ז' עממין לאברהם לא כל הארצות שוות בענין זה שיהיו ראויים לדור בהם, ויהיה זה כענין קדושת הארץ עצמו שמצינו (כלים פ"א מ"ו) עשר הדרגות קדושה בארץ עצמה במקומותיה, ותהיה ארץ סיחון ועוג פחותה למטה, והגם שנתן ה' אותה לאברהם תהיה לשלל עמה, וגוף הארץ תהיה כשאר השלל או לשמה אבל לא לדירה.

"והוא מה שאמרו בספרי לתת לנו פרט לעבר הירדן, שם דקדק הכתוב לומר באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לתת לנו, פירוש הארץ אשר נשבע ה' שיתן לנו לדירתנו, למעט שאר ארצות, שהגם שנתנם לנו לא נתן הארץ לדירה, מפני שאינה ראויה לקדושה ותמצא שנתן גם כן עמון ומואב ואדום שהם הקיני והקניזי והקדמוני, וכתיב (ירמיה מט, יז) והיתה אדום לשמה, וכמו כן היתה ראויה להיות ארץ סיחון ועוג, אבל ארץ ישראל היא מה שנשבע ה' לתת לישראל לשכון שם.

"ושמור לך כלל זה גם כן שהגם שלא נתן ה' הארץ לדור בה, וגם שלא נתן עמה לאברהם וכבשוה רוב ישראל, יש לנהוג בה דין קדושה בשביל שנכבשה לפני ה'".

עולה מדברי אור החיים הראשונים שכל הארצות מעבר לירדן מהרמון ודרומה עד ים המלח אינן בשטח "המקורי" של ארץ ישראל (פרט לקיני קניזי וקדמוני), אלא אלו ארצות שנכבשו ע"י משה רבינו ולכן הן קדושות. בפירוש השני הוא מבאר שהן אמנם מחלקם של ישראל אבל אינן מיועדות לדירה מפני מיעוט קדושתן לעומת ארץ כנען.

ג. הגולן נחלת ישראל

נראה לענ"ד לומר, בניגוד לאור החיים, בהתבסס על רש"י ורשב"ם כי חלקו של עוג המלך הבשן הוא מנחלתם המקורית של ישראל ועל כן חייבים לכבושו בכיבוש הארץ וחייבים בו במצוות התלויות בארץ.

אור החיים הביא דעה אחת מהספרי אבל בירושלמי ביכורים במשנה (א, ח) נאמר שמביאים ביכורים "ומזיתי שמן ומעבר לירדן, רבי יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש". היינו ת"ק סבר שמביאים ביכורים מעבה"י וריה"ג חולק. ובגמרא (הלכה ח) נאמר: "תני אשר נתתה לי לא שנטלתי לי מעצמי. מה ביניהון אמר רבי אבין חצי שבט מנשה ביניהון, מאן דאמר אשר נתת לי ולא שנטלתי מעצמי חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמם, מאן דאמר ארץ זבת חלב ודבש אפילו כן אינה ארץ זבת חלב ודבש".

ומכאן שלת"ק אף בעבה"י שתי רמות קדושה. ונחלת חצי שבט מנשה היתה בממלכת עוג בבשן והיא מנחלת האבות והיא ארץ הרפאים, לעומת זאת לגבי הגלעד ודרומה ניתן לומר שאינו מנחלת שבעה עממים של אברהם אבינו, וקדוש רק מכח הכיבוש של משה רבינו את ממלכת סיחון.

ואף במצות נחלת הארץ במדבר (לד, י-יב) נאמר:

"והתאוויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה. וירד הגבל משפם הרבלה מקדם לעין וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה. וירד הגבול הירדנה והיו תוצאתיו ים המלח זאת תהיה לכם הארץ לגבלתיה סביב".

היינו הגבול המזרחי של ארץ כנען עובר בגולן וממזרח לכנרת. וכ"כ רש"י (פס' יא): "ים כנרת קדמה - שיהא ים כנרת תוך לגבול במערב, והגבול במזרח ים כנרת, ומשם יורד אל הירדן והירדן מושך ובא מן הצפון לדרום באלכסון נוטה לצד מזרח ומתקרב לצד ארץ כנען כנגד ים כנרת ומושך לצד מזרח של א"י כנגד ים כנרת עד שנופל בים המלח

ומשם כלה הגבול בתוצאותיו אל ים המלח".

וכן בגבולות הארץ החזויים ביחזקאל (מז, יח) נאמר: "ופאת קדים מבין חורן ומבין דמשק ומבין הגלעד ומבין ארץ ישראל הירדן מגבול על הים הקדמוני תמדו ואת פאת קדימה". וכתב מצודת דוד:

"ופאת קדים - הגבול מפאת קדים יהיה מבין חורן שעמדה חוץ לגבול בצפונה ונתעקמה אל המזרח אל מול הירדן ומבין דמשק שעמדה בגבול א"י בצפונה ונתעקמה גם היא אל המזרח אל מול חורן כאשר היא בצורה".

"ובין הגלעד - שעמדה במזרח א"י מחוץ לגבול כי היא בעבר הירדן המזרחי".

"ומבין ארץ ישראל - הוא עבר הירדן המערבי ששמה א"י בעצם מאז נחלו אותה".

וכן הרד"ק כתב:

"ומבין הגלעד ומבין א"י - הגלעד לא היה מתחלה בכלל א"י אע"פ שהיה לישראל כי לא היתה לארץ כנען והירדן היה ביניהם".

וכן בתוספתא (בכורות פ"ז ה"ד): נאמר:

"נהר היוצא ממערת פמיס ועובר בימה של סופני ובימה של טבריה אף על פי ששמו ירדן אין מתחשב עם הירדן, איזהו ירדן מבית יריחו ולמטה".

וכבר הגיהו 'מבית ירח ולמטה'. היינו ממוצא הירדן מן הכנרת רק שם קרוי ירדן לענין גבולות א"י. ורק שם אם יש לו חמש בהמות בעבה"י וחמש בארץ כנען אין מצטרפות אפילו הן קרובות זל"ז כאמור בברייתא הקודמת:

"מעשר בהמה מצטרף אלא רגל רועה ולא מלא רגל בהמה מהלכת כמה רגל בהמה שנים ושליש מיל כיצד היו לו חמש בכפר חנניה וחמש בכפר עותני וחמש בצפורי הרי אלו מצטרפות, חמש בכפר חנניה וחמש בצפורי אין מצטרפות עד שיהיו לו אפילו אחת בציפורי היו לו בעבר הירדן מכאן ומכאן כגון השולמי ונמירי ושתי אבטיניות אין מצטרפות זו עם זו ואין צריך לומר בארץ וחוצה לארץ".

וכך כתב הרמב"ן (במדבר כא, כב) במלחמת סיחון ועוג:

"אבל באמת מה שאמר לו "אעברה בארצך" זה היה משה עושה מעצמו דרך פיוס, כי ארץ סיחון ועוג ירושתם של ישראל היתה כי

לאמורי היא, והיה מן הדין שאם יענו שלום ופתחו להם שיהיה כל העם הנמצא בה להם למס ועבדום. אבל משה היה יודע כי ישראל עתה לא יכבשו כל עשרה עממים, והיה חפץ שיהיה כל כבושם מעבר לירדן והלאה, שיהיה מושבם יחד, ושהיא הארץ הטובה אשר היא זבת חלב ודבש, הלא תראה שאם לא בקשוהו ממנו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם אדם אלא שתהיה לחרבה. וכן שנוי בספרי (תבא רצט) לתת לך, פרט לעבר הירדן שנטלת מעצמך, ועוד אמרו רבותינו (במדב"ר ז ח) בעשר קדושות, שאין עבר הירדן ראוי לבית המקדש ולשכון השכינה, וכן נראה בכתוב שאמר (יהושע כב יט) ואך אם טמאה ארץ אחזתכם וגו'. ולא שלחו אל עוג דברי שלום, כי הוא כאשר ראה כי הכו את סיחון יצא לקראתם למלחמה".

עולה מהרמב"ן שארץ סיחון ועוג היא מנחלת ישראל וקדושתה פחותה מהחלק המערבי ולכן משה התכוין שלא לישב שם את השבטים, לולי בקשת בני גד וראובן. וכן בגבולות עולי בבל כלול הגולן כולו כאמור בירושלמי שביעית (פ"ו ה"א):

"תחומי ארץ ישראל כל שהחזיקו עולי בבל: ...ונקבתא דעיון ותוקרת ברכה רבא ובר סנגדא ותרגולא עילאה דלמעלה מן קיסרין וטרכונא דמתחם לבוצרה ומלח דזרכאיי ונמרין ובית סכל וקנת ורפיח דחגרא ודרך הגדולה ההולכת למדבר חשבון ויבקא ונחלא דזרך ויגר שהדותא ורקס דגועה"...

ואף שאיננו יודעים לזהות את המקומות בבירור הרי חלקם ודאי ידוע לנו שהיו ממזרח לירדן (טרכונא, נמרין, יגר שהדותא) ולכן התחום של עו"ב היה ממזרח לכנרת וכלל אף חלקים מעבה"י כפי שיתברר להלן. ועולי בבל לא העדיפו בארצם יותר מעולי מצרים אלא קדשו חלק מנחלת עו"מ, ומכאן שהגולן נתקדש אף בגבולות עו"ב ועו"מ.

ד. נחלת חמישה

על הפסוק (דברים יח, ב): "ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ד' הוא נחלתו כאשר דבר לו".

כתב רש"י בפירוש אחד:

"בקרב אחיו - זו נחלת חמשה. ואיני יודע מה היא. ונראה לי שארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ חמשה עממין, ושל סיחון ועוג,

שני עממין אמורי וכנעני. ונחלת שאר לרבות קיני וקנזי וקדמוני. וכן דורש בפרשת מתנות שנאמרו לאהרן על כן לא היה ללוי וגו' (דברים י, ט) להזהיר על קיני וקנזי וקדמוני".

היינו לוי אינם מקבלים חלק בנחלת חמישה עממים היא ארץ כנען ממערב לירדן, ולא בנחלת שני עממים היא עבר הירדן, ולא בנחלת קיני קנזי וקדמוני. ועולה לפי פירוש זה ברש"י (רש"י הביא פירוש נוסף של רבנו קלונימוס) שעבה"י היא נחלת שנים מעמי כנען שארצם ניתנה לישראל.

וכך כתב הרמב"ן (שמות יג, ה):

"והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני - אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה עמים במשמע שכלם בכלל הכנעני הם, ואחת מן המשפחות היתה שלא נקרא לה אלא כנעני. לשון רש"י. ובאמת שהם בכלל כנעני שהם בניו כלם (בראשית י טו טז), ולכך כשאמר (פסוק יא) והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני, יכלול בו את כלם, וכן אמר הכתוב בכל מקום "ארץ כנען", אבל בכאן אין טעם שיזכיר רובם ויניח קצתם בכלל כנעני.

"ודעת רבותינו (ספרי דברים כו, ט) שהיתה ארץ ה' עממים הללו זבת חלב ודבש, ולא היתה כן ארץ השנים הנשארים, ולכך יבשר אותם בארץ הזאת. כך שנינו בספרי לענין הבכורים ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש, מה ארץ זבת חלב ודבש האמור להלן ארץ חמשה עממים אף ארץ זבת חלב ודבש האמורה כאן ארץ ה' עממים. רבי יוסי אומר אין מביאים בכורים מעבר לירדן שאינה זבת חלב ודבש. הרי מעטו ארץ שני העממים מן הבכורים לפי שאינה זבת חלב ודבש, ור' יוסי מיעט אף עבר הירדן שהיתה של אמורי לפי שגם היא אינה זבת חלב ודבש, והאמורי המוזכר כאן הוא אותו שבא"י עצמה. וכענין הזה שנוי במכילתא בפרשה הזאת.

"ועוד שנוי בספרי (דברים יח ב) ונחלה לא יהיה לו, זו נחלת חמשה עממין. בקרב אחיו, זו נחלת שני עממים. הפרישו בפני עצמן ה' עממין הללו, לפי שהם עקר הארץ שבה הבטיחם שהיא זבת חלב ודבש. ורש"י בפרשת שופטים ושוטרים (שם) נתקשה בזו הברייתא..."

וכן כתב הרמב"ן בדברים:

"וכבר פירשתי העיקר בפרשת קדש לי (שמות יג ה), כי נחלת חמשה עממין הנזכרים בפסוק כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והחוי והיבوسی אשר נשבע לאבותיך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש, והם עיקר נחלת ישראל, שהיתה ארצם זבת חלב ודבש, אבל השנים הנשארים והם הפרזי והגרשי אין ארצם זבת חלב ודבש ואינה חייבת בבכורים. ולכך הזכיר בלויים, שלא יטלו חלק עם ישראל בעיקר נחלתם בארץ הטובה שהיא נחלת החמשה, וגם לא בנחלת השבעה שהם השנים הנשארים אף על פי שאין ארצם טובה ואינה חשובה בעיני ישראל כל כך. ודבר ברור הוא בראיות שכתבתי שם".

מבואר הן מדברי רש"י והן מהרמב"ן שעבר הירדן והגולן הם חלק מא"י. ולפי הרמב"ן אינם זבת חלב ודבש ולכן לחלק מהדעות אין מביאים מהן ביכורים.

ה. מחלוקת הראשונים לגבי עבר הירדן בבית שני

וכן ניתן להוכיח משיטות הראשונים לגבי עבר הירדן. בין הדעות מה הם קיני קניזי וקדמוני דעת רבי יהודה האומר: הר שער, עמון, ומואב.

שואלים על כך תוספות (בבא בתרא נו ע"א): "תימה דמשמע דעמון ומואב לא כבשום עולי מצרים ובספ"ק דיבמות (דף טז. ושם) אמרינן עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית דאמר מר הרבה כרכים כבשו כו' וקסבר קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד והניחום שיסמכו עליהם עניים בשביעית". היינו מדין קיני קניזי וקדמוני אנו לומדים שעמון ומואב לא נכבשו בכיבוש עו"מ, לעומת זאת מקדושה ראשונה אנו לומדים שעמון ומואב נכבשו ורק לא התקדשו בקדושה שניה כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית.

ממשיך תוספות: "ואין לומר דהתם בעמון ומואב שטהרו בסיחון דהתם נהג שביעית דהיינו עבר הירדן דאמרינן בפסחים (דף נב.) ג' ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל".

תוס' מחלק בדבריו את עבר הירדן לשלושה חלקים מבחינה דינית: ארץ סיחון ועוג, עמון ומואב שטהרו בסיחון, עמון ומואב. עמון ומואב שטהרו בסיחון הם אותם חלקים שסיחון כבש ועליהם היתה מלחמת יפתח בבני עמון. מוסיף תוס' שאותם עמון ומואב שלא קדשו עו"ב, אי אפשר לומר שהם אלה שטהרו בסיחון, כי אותם שטהרו בסיחון נתקדשו ע"י עולי בבל.

מתרץ תוס': "ואומר ר"ת דעבר הירדן היינו ארץ סיחון ועוג שלא היתה מעמון ומואב". היינו עבה"י שנהגו בה מצוות בבית שני היא ארץ סיחון ועוג. ואותם שטהרו בסיחון הם המעשרים בשביעית לטובת עניים ואותם שלא נכבשו הם כחור"ל. מביא תוס' תירוצ' נוסף: "ועוד מתרץ ר"ת דביבמות נמי איירי בעמון ומואב שלא טהרו בסיחון כדהכא..."

בתירוצ' זה מתרץ ר"ת שעמון ומואב שטהרו בסיחון וארץ סיחון ועוג הם עבה"י שנתקדשו בבית שני, ועמון ומואב שלא טהרו בסיחון עליהם הטילו חכמים חובת מעשר עני בשביעית. שני התירוצים מופיעים בשם ר"ת בתוס' בחגיגה וג' ע"ב ד"ה עמון ומואב) וביבמות (טז ע"א ד"ה עמון ומואב).

כתירוצ' השני נראה מהרמב"ן (בבא בתרא נו ע"א).

וכן כתב המאירי (ב"ב נו ע"א):

"עיקר ארץ ישראל היתה ארצם של שבעה עממין והיא הארץ שהראה הקב"ה למשה ומ"מ ארץ סיחון ועוג והיא שכבר היתה מעמון ומואב אף היא בכלל ארץ ישראל ובכלל חיוב מעשר ומ"מ בקדוש עזרא לא כבשו כל הכרכים שכבשו עולי מצרים אלא הניחו מהם בכונה שלא ליקדש בקדושת הארץ כדי שיזרעו בשביעית ויסמכו על אותם הזריעות בלקט שכחה ופאה ובכלל אלו ארץ סיחון ועוג המיוחסות לעמון ומואב ומ"מ מחוייבין היו במעשרות מדברי חכמים נמצא שעמון ומואב נתקדשה בקדוש ראשון לקדוש גמור מן התורה ובקדוש שני מדברי סופרים. א"כ מהו שאמרו בכאן על עמון ומואב שלא נתחייבה במעשר לא נאמר אלא על הארץ שנשארה בידם הא מה שכבשו מהם סיחון ועוג בכלל ארץ ישראל בקדוש ראשון וכבר ביארנו ענין זה במסכת חגיגה".

עולה מכל הראשונים האלו שארץ עוג – הבשן היא חלק מא"י שנתקדש בקדושת א"י. מלשון הראשונים שדברו בסוגיית עבר הירדן כאן לא נתבאר האם ארץ עוג היא מז' עממים ומשה כשכבשה הנחיל לישראל את ארצם, או שכיון שהיא נכבשה ע"י ישראל נוספה לנחלתם בכיבוש ע"מ ואח"כ גם בעו"ב.

1. עומר ושתי הלחם מהגולן ועבר הירדן

מן האמור בספרי זוטא (פרק ה) ניתן ללמוד לגבי מעלת הגולן. שם נאמר:

"מכאן נתנו חכמים מחיצות ואמרו עשר קדושות הן: ארץ ישראל

מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושתה שמביאין ממנה העומר ושתי הלחם והבכורים מה שאין מביאין כן מכל הארצות. ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן שארץ כנען כשרה לבית השכינה אין עבר הירדן כשר לבית השכינה".

וכן במדבר רבה (פרשה ז, ח). לפי המעלה הראשונה מביאים עומר ושתי הלחם מעבה"י, וכן לגבי ביכורים ואלביא דת"ק בביכורים מביאים ביכורים מעבר הירדן כיון שלא נטלו מעצמם (אעפ"י שאינו בגדר זבת חלב ודבש), וצ"ע.

כך כתב בכפתור ופרח (פרק מז) לגבי גבולות עבר הירדן:

"מסתברא שסתם עבר הירדן לחכמים אינו בכלל עמון ומואב. וכן מסתברא שנקרא עבר הירדן סתם, ארץ סיחון ועוג, מפני שהירדן על פניה למערב. והכתוב כשרוצה להזכירו מפרט אותו כמו שכתוב (דברים א, ה) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה. ויהיה אם כן עבר הירדן סתם ארץ סיחון ועוג.

"מסכת ידים גבי עמון ומואב מעשרין (פ"ד מ"ג) פ' רבינו שמשון אין זה עמון ומואב שטהרו בסיחון דארץ ישראל הוא, שאפילו תמצא לומר שלא כבשים עולי בבל, על כרחין שביעית נוהגת בו, כדתנן פרק מקום שנהגו (פסחים נב, ב) שלש ארצות לביעור, ועבר הירדן הוא ארץ סיחון ועוג, אלא בשאר ארץ עמון ומואב שלא טיהרו בסיחון ולא נכבשו מעולם איירי"...

עולה שאף הר"ש במסכת ידים והכפ"פ סוברים שארץ סיחון ועוג היא חלק מעו"ב ואף אותן ארצות שטהרו בסיחון.

ומביא הכפ"פ עוד ראיות:

"ירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ה) אמר ר' מונא כל עמא מודו שאין מעטרין את הבכורים מעמון ומואב. אבל נוהג הוא בעבר הירדן דאמרינן מסכת בכורים פ"ק (משנה י) ר' יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש. פ' הר"ם ז"ל (בפיהמ"ש) אף על פי שאינה זבת חלב ודבש השם יתברך נתנה לנו ואפשר לנו לומר אשר נתת לי, ואין הלכה כרבי יוסי. ובחבור כתב ז"ל (והלכות ביכורים פ"ב ה"א) ומביאין בכורים מדבריהם מערי סיחון ועוג ומסוריא, שהקונה בסוריא כקונה בירושלם אבל לא מעמון ומואב. ירושלמי (שם פ"א ה"ח) תני אשר נתת לי ה' ולא שנטלתי מעצמי. מה ביניהון, אמר

ר' אבין חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן לפיכך מביאין וקורין, ומאן דאמר זבת חלב ודבש, אפי' כן אינה זבת חלב ודבש.

"הרי לך ששתם עבר הירדן הוא ארץ סיחון ועוג, ואין צריך לומר ששם חייבין בחקי תרומות ומעשרות שהרי ארצנו ונחלתנו היא. עוד שנוהג שם שביעית ובכורים מה שאינו נוהג בעמון ומואב. והנך רואה שבעמון ומואב נוהג בהם תרומות ומעשרות וכל שכן בארץ האמורי שכבש אדוננו משה עליו השלום. וגם שהיא יותר סמוכה לארץ מזולתה מאותן שחייבות בתרומות ומעשרות. וחות יאיר מנאם יהושע בגבול ארץ ישראל. ועמון ומואב הם לדרום סיחון ועוג וכמו שקדם".

ומבאר מה הם גבולות עבה"י המזרחי:

"עכשו הוצרכנו לחפש מה הדבר שקורין רבותינו ז"ל ארץ עמון ומואב, ומה הארץ שקורין לה ארץ סיחון ועוג, שהרי שמו חלוק בדיניהם בענין מצות התלויות בארץ.

"ונאמר מארנן עד הר חרמון הארצות הם כך. ארנן לדרום וחרמון לצפון, והם הקצוות. מארנן עד היבק חלק אחד, הוא כג' ימים, והוא למואב. היבק וארצו חלק אחר הבא אחריו שהוא כיום אחד וחצי, והוא לעמון. מארץ היבק עד חרמון חלק אחר שהוא כג' ימים, ובו הבשן והגולן והוא לעוג".

וכך העלה בשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' קצח):

"הנה נתבאר שארץ סיחון ועוג שוה היא לא"י למצותיה לענין חובת קרקע ואע"ג דאמרינן דאין מעברין את השנה אלא ביהודה כדאיתא בפ"ק דסנהדרין לא מיעטו מזה עבר הירדן משום דח"ל היא שאפילו גליל מיעטו אלא משום דכתיב לשכנו תדרשו ובאת שמה כל דרישות שאתה דורש לא יהו אלא בשכנו של מקום וזה למצוה אבל לא לעכב דכל ארץ ישראל שוה היא כדאיתא בפרק בתרא דברכות (ס"ג ע"א ע"ש) וכן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות קדוש החדש (פי"ד הי"ב)".

הברכי יוסף (או"ח סי' תפט ס"ק ג) מסיק בתחילה:

"אמנם יראה דלק"מ דלעולם עבר הירדן נכלל בארץ ישראל, אלא זימנין דמשכחת דבדרך השאלה קרי ליה ח"ל, כשינויית בתרא דמרן לספרי. והרמב"ם שם גבי ערי מקלט שפיר כתב אין ערי מקלט

נוהגות אלא בארץ ישראל, דעבר הירדן נכלל בארץ ישראל. ולא הוצרך לפרש זה, דבסמוך הזכיר שלש דבעבר הירדן, אלמא ברישא דנקט ארץ ישראל הוא כולל לעבר הירדן גם כן. וגם מ"ש פרק י' גבי עגלה ערופה "וכן בעבר הירדן", כוונתו להורות לנו דעבר הירדן נכלל בארץ ישראל. וכך שיעור דבריו, אין דין עגלה ערופה נוהג אלא בארץ ישראל וכן בעבר הירדן לפי שגם הוא מכלל ארץ ישראל, וכו' וכדמשמע ממ"ש פ"ח גבי ערי מקלט. כן נראה לדחוק קצת בדברי הרמב"ם. וכן הרב לקח טוב פרשת עגלה ערופה ופר' שופטים, דף קסא ע"א) כתב לשון הרמב"ם. ובהא ל"ק מה שתמה מהריט"ץ על מה"ר גדליה הנז' והבאתיו לעיל. עלה בידינו שאין ראיה מדברי מרן הנז' דפליג על הרדב"ז. והרב פרשת דרכים כתב משם מרן דערי סיחון ועוג חייבות מן התורה בתרומות ומעשרות. ועמ"ש לקמן בס"ד".

והמשיך ודן באריכות האם מביאים עומר וביכורים ושתי הלחם מעבה"י.

מסקנות

עבר הירדן נחלק לשלשה חלקים:

הבשן (גולן) שהוא חלק מהארץ שהובטחה לאברהם אבינו והוא מארצות שבעה עמי כנען, ואעפ"כ לא יועד להתיישבות של עולי מצרים. והוא חייב בתרו"מ מן התורה וכן בשביעית, ואולי אין מביאים ממנו ביכורים עומר ושתי הלחם.

הגלעד וכל עמון ומואב שטהרו בסיחון אינם מארץ שבעה עממים אולם קדשו בכיבוש משה רבינו מה שנטל מסיחון, והם דינם כעבה"י וחייבים בתרו"מ ובשביעית.

ישנם עמון ומואב שלא נכבשו ע"י סיחון והם נקראים בפי חז"ל עמון ומואב וחייבים בתרו"מ בגלל קרבתם לישראל וכדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית.

דיני שביעית בשנה השמינית*

פירות האילן בשנה השמינית

- א. פירות האילן שהגיעו לשליש בשנה השביעית – יש להם קדושת שביעית גם בשנה השמינית.
- ב. שטח המטעים והגינות שיש בהם פירות שביעית הוא הפקר בשנה השמינית רק עד זמן רביעה שניה, שהוא בין כ"ג במרחשון תשס"ט לר"ח כסלו תשס"ט. לאחר זמן זה מותר לנעול את הגינה או המטע, ולקיים את מצות ההפקר בהוצאת הפירות החוצה.
- ג. זמן הביעור של רוב סוגי הפירות הוא בשנה השמינית. הזמנים מפורטים בלוח זמני הביעור בספר 'קטיף שביעית', עמ' 389.
- ד. הזמן בו נגמרים הפירות שיש בהם קדושת שביעית מפורט בלוח הנספח לספר 'קטיף שביעית' עמ' 387.

ירקות ופירות האדמה בשנה השמינית

- ה. ירקות ופירות האדמה שנקטפו בשנה השביעית – יש להם קדושת שביעית מעיקר הדין. פירות האדמה שנקטפו בשנה השמינית אך רוב גידולם היה בשנה השביעית – יש בהם קדושת שביעית מדרבנן. (אם אין בהם איסור ספיחין).
- ו. איסור ספיחין נוהג גם בתחילת השנה השמינית. ירקות ופירות האדמה שידוע

* פסקי ההלכות מתוך הספר 'קטיף שביעית' בהוצאת מכון התורה והארץ.

שנקטפו בשנה השביעית, במקומות בהם נוהג איסור ספיחין – אסורים באכילה לעולם.

ז. פירות האדמה שידוע שנקטפו בשנה השמינית או שמקורם אינו ידוע – אסורים באכילה עד שיגיע הראשון מבין המועדים הבאים:

1. שפירות אדמה חדשים ממין זה יגדלו במקום המקדים ביותר בארץ. בסוגי הירקות הצומחים מהר ושאינם משתמרים זמן רב – זמן זה הוא שלושה ימים.

2. שרוב גידולו של פרי אדמה זה יהיה בשנה השמינית. הרוב המדובר צריך שיהיה בחלק הנאכל, שהוא הפרי, ואין צורך בכך שרוב הגידול יהיה בצמח.

3. חנוכה של השנה השמינית.

ח. במינים עמידים (כגון: גזר, בצל או תפ"א) יש להחמיר ולברר מתי היבול בשווקים הוא כזה שרוב גידולו ולקטתו היו בשנה השמינית. ולמעשה יש לשאול שאלת חכם.

ט. גידולי הגרגרים (תבואה וקטניות), שלב הגידול הקובע בהם בשנה השמינית – הן לאיסור ספיחין והן לקדושת שביעית – הוא שליש הגידול. ובמצב של ספק דינם כמו פירות האדמה.

י. היתר הספיחין בשנה השמינית חל גם על מה שידוע שנזרע בשמיטה באיסור.

יא. זמן היתר הספיחין במינים השונים מפורט בלוח הנספח לספר 'קטיף שביעית' עמ' 389. כאשר מדובר באדמות שנמכרו לגוי עפ"י היתר המכירה – יש מקום לסמוך על הדעות המתירות את כל הירקות מיד, גם לאלו שאינם נוהגים עפ"י היתר זה, למעט בצל ושום.

תרו"מ בשנה השמינית

יב. פירות האילן שגדלו בקרקעות **שלא נמכרו לגוי**, והגיעו ל"עונת המעשרות" בתחילת השנה השמינית לפני ט"ו בשבט – יש להפריש מהם תרומות ומעשרות ללא ברכה. להגדרה מדויקת של שלב גידול זה יש להיוועץ ברב. יש להפריש מהם מעשר שני.

יג. ירקות שגדלו בקרקעות **שלא נמכרו לגוי** ואין בהם איסור ספיחין, ונקטפו לפני שהתברר שהרוב בהם הוא מגידולי השמינית – חייבים בתרו"מ למרות שיש בהם קדושת שביעית.

יד. מכירת הקרקעות היא למשך שנתיים. נהגו שהרבנות הראשית דואגת לקנייה מחדש של כל הקרקעות מהגוי במהלך חודש תשרי של מוצאי השמיטה. לכן, כל

תוצרת חקלאית שתגיע ל"עונת המעשרות" לפני כן – יש להפריש ממנה תרומות ומעשרות ללא ברכה. נתינת המעשר הראשון ללוי תהיה לפי חלקו היחסי של היהודי בגידול. במקומות בהם מפרישים תרו"מ בכל השנים בברכה, יש לברר את המועד המדויק של קניית הקרקעות מחדש כדי לדעת ממתי לברך על ההפרשה.

ארבעת המינים בשמינית

- טו. **אתרוגים** הנקטפים לחג הסוכות, הן אלו שנלקטו בשנה השביעית ובין אלו שנלקטו בשנה השמינית – יש בהם קדושת שביעית. מותר לקנות אותם רק ממי שמגדל ומשווק בשליחות של אוצר בית דין או עפ"י היתר המכירה.
- טז. **אתרוגים** המשווקים באמצעות אוצר בית דין – לכתחילה יש לגבות עליהם תשלום אחיד, ללא הבדל בין כשרים לבין מהודרים יותר.
- יז. אתרוגים שנקטפו בשנה השמינית – יש להפריש מהם **תרו"מ** ללא ברכה. אעפ"כ, מן הראוי להקפיד על נתינת המעשר ללוי כדי שלא תהיה שאלה של "לכם" באתרוגים אלו.
- יח. **בלולב, הדס וערבה** אין קדושת שביעית נוהגת, ומותר לקנות אותם כרגיל. אך אין לקנות אותם מאדם המוכר אתרוגים בדרכים אסורות.

נוסח פרוזבול של ועד נדיבי ארץ

שטר פרוזבול

בפנינו העדים החתומים מטה בא ר' _____ בן _____

ואמר לנו קנו ממני בקנין גמור ושלם בכל דבר הראוי לקניין קרקע שאני מקנה קרקע כל שהיא, לכל אחד מבעלי החובות שלי (והחייבים לאשתי), שאין להם קרקע. וקנינו ממנו בקנין גמור ושלם בכלי הראוי למעשה קניין.

ועוד אמר ר' _____ בן _____ אתם עדי שאני מוסר כל חוב שיש לי (ולאשתי) לידי ביה"ד החשוב שליד ועד נדיבי ארץ, בראשות הדיינים הגאונים שליט"א:

הרב **יעקב אריאל** שליט"א הרב **דוב ליאור** שליט"א

הרב **זלמן נחמיה גולדברג** שליט"א

הרב **שמואל אליהו** שליט"א הרב **יהודה הלוי עמיחי**

שליט"א

והם יוכלו לגבות חובותי, ואם לא יגבו בית הדין הנ"ל אוכל לגבות חובותי בכל עת שארצה.

הנני מייחד הלואה בסך שקל לועד של נדיבי ארץ שמועד פירעונה יהיה בכ"ט אלול תשס"ח, בהלוואה זו הנני מעוניין לקיים מצוות שמיטת כספים. הכספים שישומטו יחולקו לעניים ולנזקקים בתחילת שנת תשס"ט כפי ראות הועדה הציבורית של נדיבי ארץ.

תאריך _____ תשס"ח

והכל נעשה כתקנת חכמים ז"ל

נאם _____ בן _____ עד _____

נאם _____ בן _____ עד _____